

AKADEMİK DERGİSİ

ANKARA 2019 (HAZİRAN) - Sayı: 6 - s. 13-47

Gönderilme Tarihi: 16-02-2019, Kabul Tarihi: 01-06-2019

■ AHMED ZERRÛK'UN BİD'ATLERE ELEŞTİREL YAKLAŞIMI¹

Critical Approach of Ahmad Zarruq Towards Innovations

Dr. Öğr. Üyesi

YÜKSEL GÖZTEPE

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

orcid.org/0000-0001-5701-0267

ygoztepe@gmail.com

Yüksek Lisans Öğrencisi

MESUT UZUN

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

orcid.org/0000-0002-1301-794X

¹ Bu makale, Yüksel Göztepe'nin danışmanlığında 2018 yılında Mesut Uzun'nun hazırlanmış olduğu "Uddetü'l-Müridi's-Sâdık" İsimli Eseri Bağlamında Ahmed Zerrûk'un Sünnete İtibâ ve Bid'atlerle Mücadele Anlayışı" isimli Yüksek lisans tezinden de faydalanılıp ek bazı kaynaklara da müracaat edilerek makale formatında ele alıp hazırlanmıştır.

Öz

Bu makalede, Şâzeliyye Tarîkati Zerrûkiyye kolunun müessisi âlim ve sûfi Ahmed Zerrûk'un (ö. 899/1493-94)'un bid'atlere karşı tepkisi ve verdiği mücadele ele alınmıştır. Zerrûk'un hayatına kısaca değinildikten sonra sünnet ve bid'at kavramlarına değinilmiştir. Zira o, yaşadığı çağda hak çizgiden çıkıp batıl anlayışlara yönelen Kur'an ve sünnet dışı tasavvuf gruplarına karşı eleştiriler yöneltilip sünnetin ihyası için bid'atlarla mücadele etmiştir. Ahmed Zerruk'a göre bid'atların kısımları; sarîh, izâfî ve hilâfî bid'at şeklinde kavramlar bağlamında genel tanım ve izahları yapılmıştır. Yine onun bid'ate karşı mücadelesi ve ehl-i tarîkin yaptığı hatalara karşı tenkitleri ele alınmıştır. Kur'an okumayı ve zikirleri terk etme ile ilgili tenkitleri üzerinde durulmuştur. Müridlere hizmeti öne alıp ibadetleri noksan yapanlara yönelttiği eleştirilerine vurgu yapılmıştır. Aynı zamanda Ahmet Zerrûk, mücadele yaparken, fitne ve fesadın, bid'at ve hurâfelerin yaygınlık kazandığı pek çok tarikat ve zümrelerin bid'at batağına saplandığı, toplumsal bozulmaların arttığı dönemde bir ıslah projesi hazırlamak amacıyla "*Uddetü'l-mürîdî's-sâdıq*" adlı eserini kaleme almıştır.

Anahtar kelimeler: *Ahmed Zerrûk, tasavvuf, bid'at, hurâfe, eleştiri, ıslâh*

Abstract

In this article, the reaction and the struggle of Ahmad Zarruq (899 - 1493/94), a scholar, a Sufi and a member of the Zarruqiyyah branch of Shadhili Tariqa were discussed. Upon briefly mentioning the life of Zarruq, the concepts of sunnah and innovation were mentioned. In the era when he lived, he criticized the Sufist groups who abandoned the righteous way of Qur'an and sunnah and followed superstitious approaches, and he fought against innovations to reclaim sunnah. The parts of innovations and the concepts, as explicit, relative, and contradictory innovations, were described and explained from the perspective of Ahmad Zarruq. His struggle against innovations and his criticisms on the mistakes done by Ahl al-Tariq were discussed. His criticism on the abandonment of reading scripture and dhikr was elaborated on. His criticism towards those who prioritize the service to followers and conduct the worships incompletely is discussed. During this struggle, Ahmad Zarruq wrote his book "*Umdatü'l-murîdî's-sâdıq*" in order to create a reform project in a period when innovations and superstitions were popularized, many cults and sects bogged down in innovations, and social deterioration scaled up.

Keywords: Ahmad Zarruq, Sufism, innovation, superstition, criticism, reform

Giriş

Ahmed Zerrûk el-Bernûsî el-Fâsî (ö.899/1493-94), mudakkik, seyyah, muhakkik ve münekkit sûfilerdendir. Sağlam bir ilmî altyapı ile yetişen Zerrûk, dönemindeki yanlış din algıları ile mücadele etmeyi hayat felsefesi olarak benimsemiş bir şahsiyettir. O, seleflerinin yolunu takip etmek ve tasavvufu sapmalardan korumak için din adına yapılan yanlış uygulamaları takip etmiş ve bu yanlış adımların düzeltilebilmesi için çareler aramıştır. Zerrûk, Kur'ân ve Sünnet merkezli din anlayışını temel alıp fikhî önceleyen ve tasavvufu, fikhin bâtınî yönü olarak kabul eden bir ilim adamıdır. Ziyaret ettiği yerlerde, zâhir ve bâtın gelişimi için gayret gösteren Zerrûk, İslâm'ın özünü muhafaza edebilmek gayesiyle bid'atler ihdas eden her zümreye tenkitler yönelmiş ve ilmî verilerle bu eleştirilerini temellendirmiştir. O, özellikle sûfiler nezdinde dinin aslındanmış gibi kabul edilen ve sâliki fitneye götüren adımları tek tek tespit etmiş, bu yanlış anlayışın tashih edilmesi için çözüm önerileri sunmuştur.

Çalışmada, kendisini ıslah hareketi liderlerinden birisi olarak kabul edebileceğimiz Şeyh Zerrûk'un hayatı, eserleri, sünnete bağlılığı, bid'atin tanımı, kısımları ve bid'atlerle mücadelesi, dinin aslında olmayan girişimlere dair eleştirileri, mücadele yöntemi olarak Kur'ân ve sünneti kullanma gayreti, bid'atlerin ortadan kalkması için önerdiği bazı çözüm önerileri, ele alınmıştır. Zerruk'un kendisinden önce ıslah hareketlerinin öncüleri olan etkilendiği bazı isimlere, kendisinden sonra bu sahada adım atan ve onun yolunu izleyen bir kısım isimlere değinilmiştir. Şunu da belirtmeliyiz ki, biz bu makalemizi hazırlarken İdris Azûzî'nin Ahmed Zerrûk üzerinde yaptığı çalışmasının içerisine metin olarak aynen koyduğu Zerrûk'un "*Uddetü'l-mürîdî's-sâdik*" adlı eserinden faydalanarak yazdık.²

² Bu makalede kullanılan Ahmed Zerrûk'un "*Uddetü'l-mürîd-es-sâdik*" isimli eseri, İdris Azûzî'nin "*eş-Şeyh Ahmed Zerrûk Ârâuhü'l-İslâhiyatü tahkikü ve dirasetü "Uddetü'l-mürîd-es-sâdik"*, isimli eserin içerisinde 239 ile 665 sayfaları arasında bulunan Zerrûk'un eserine ait metinden istifade ederek hazırladık. Azûzî'nin eserindeki "*Uddetü'l-mürîd es-sâdik*"ın metni Ahmed Zerruk'a ait olduğu için referans olarak Ahmed Zerrûk'un ismini verdik.

1. Ahmed Zerrûk'un Hayatı

Ahmed Zerrûk, İslam dünyasında sûfî ve fakih kimliği ile tanınan birisidir. O, “Zerrûk” lakabıyla şöhret bulmuştur³. Ahmed Zerrûk, Fas Devleti ile Tâze denilen bölge arasında yaşayan Berânis adlı Berberî kabilesine mensup olup⁴, 22 Muharrem 846/07 Haziran 1442 tarihinde dünyaya gelmiştir⁵. Ahmed Zerrûk, Merînîler Devletinin (831-946/1428-1549) son dönemleriyle Vattâsiler Devletinin kuruluş yıllarında yaşamış; Mağrib’in yani Fas devletinin Fes şehri başta olmak üzere Cezayir, Tunus, Trablus ve Tilemsen gibi önemli şehir merkezlerinde hayatını sürdürmüştür. O, içinde yaşadığı devlette siyasî buhranların, iç karışıklıkların ve hanedan fertleri arasında nüfuz çatışmalarının yaşandığı çalkantılı bir dönemde yaşamıştır⁶. Zerrûk, yetim olarak büyümüş, onun bakımını ninesi Fâtîma Ümmü’l-Benîn üstlenmiştir⁷. O, çocuk yaşta eğitim hayatına başlamış, on yaşında hafız olmuştur. Dönemin ilim merkezi Fas’ta Karaviyyî’n başta olmak üzere pek çok medresede Arapça, fıkıh, hadis ve tasavvuf dersleri almıştır⁸. Onun fıkıh ve usûl dersleri aldığı Mağrib’deki âlimlerden en önde geleni, Abdullah b. Muhammed b. Kasım el-Kavrî (ö.872/1467-68)’dir. Onun tasavvuf sahasında faydalandığı şeyhleri arasında ise Ebû Abdillah Ahmed b. Abdillah ez-Zeytûnî öne çıkmaktadır⁹. İlk tasavvufî tecrübesini Fas’ta Şâzeliyye tarîkatı¹⁰ meşâyih ı ile tanışarak alan Zerrûk,

³ İdris Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk Ârâuhü’l-İslâhiyatü tahkikü ve dirasetü “Uddetü’l-mürîd-es-sâdik”*, Mağrib: Matbaatü’l-füdâle-Muhammediyye, 1419, s.36; Ahmed Zerrûk, *en-Nâsîhatü’l-kâfiye*, Neşreden: Kays b. Muhammed Âlu’ş-Şeyh Mübarek, Riyad: Tabatü’l-Ülâ, 1993, s.5.

⁴ Derya Baş, “Zerrûk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, XXXIV, s. 297.

⁵ Şeyh Sebiku’d-Dîne’l-Kurtubî, *Tezkiretü’l-Kurtubiyye, bi-şerhi’ş-Şehy Ahmed Zerrûk*, Neşreden: Ahmed Osman Ahmîde, Trablus: Baskı Yeri Yok, Tarihsiz, s. 58.

⁶ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûks*, 21.

⁷ Ahmed Zerrûk, *Ta’lîku alâ mukadîâtü’ş-Şüşteri*, Dirasetü ve Tahkikü, el-Mustafa Liğafiri, 2012, s. 12.

⁸ Hamide Ulupınar, *Ahmed Zerrûk, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Düşüncesi*, İstanbul: Gelecek Yayınları, 2017, s. 32-33.

⁹ Mahmûd el-Beyrûtî, *el-Maksidü’l-esmâ fîşerhu es-mâ’illâhi’l-hüsnâ, Telif: Ahmed Zerrûk*, Dimaşk: Baskı Yeri Yok, 2004, s. 8-9; Baş, “Zerrûk”, s. 297; Kadir Özköse, “Ahmed Zerrûk, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlähiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, XII/2, s. 147.

¹⁰ Şâzeliyye tarikatı, XIII. Yüzyılda Ebü’l-Hasan eş-Şâzeli’ye (ö.656/1258) nispet edilen bir tarikat olup İskenderiye, Kahire, Tunus gibi şehir merkezlerinde teşekkül etmiş, zaman-

870/1466 yılında yirmi dört yaşlarındaiken Şâzeliyye tarikatı şeyhi Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh ez-Zeytûnî'ye¹¹ bağlanarak mürid olmuştur¹².

Zerrûk'un bir süre sonra şeyhiyle arası açılmış ve Fes'ten ayrılarak Tilimsen'e gidip Ebû Medyen el-Mağribî'nin (ö.509/1115-16) kabrini ziyaret etmiş, burada bir buçuk ay kadar kaldıktan sonra tekrar Fes'e dönmüştür. Bir süre sonra hac farızasını yerine getirmek amacıyla Fes'ten ayrılmış, hac yolculuğu esnasında bir süre Mısır'da ikamet etmiştir¹³. Zerrûk, doğu ve batı yönünde birçok seyahat yapmış, bu yolculukları sırasında pek çok sûfî ve âlimlerle görüşmüş, onlardan istifade etmiştir¹⁴. Zerrûk'un tasavvuf sahasında ikinci şeyhi olarak kabul edilen Ahmed b. Ukbe el-Hadramî¹⁵ (ö.895/1489) ile buluşması hac dönüşü Kahire'de gerçekleşmiştir¹⁶. 886/1481 yılında gerçekleştirdiği ikinci haccını eda ettikten sonra Mısır'a yerleşip irşad faaliyetlerine başlayan Zerrûk, artık sadece bir müderris değil, kendisine çok sayıda bağlananların ve sevenlerinin olduğu bir mürid olmuştur¹⁷. Farklı İslâmî ilimlerdeki eğitimini tamamlayarak irşad faaliyetlerine başlayan Zerrûk, Mağrib, Tilemsen, Trablusgarb ve Kahire gibi kentlerde meşhur bir şahsiyet konumuna gelmiştir¹⁸.

Zerrûk, hayatının son dört senesini Misrâta'da geçirmiştir. Bu süreçte, bazı ilmî faaliyetlerde bulunmuş, değişik memleketlerden gelen ve etrafını kuşatan talebe halkalarını yetiştirmeye çalışmıştır. Bu durum, özellikle ikinci hac ziyaretinden döndükten sonra daha da belirginleşmiştir. Ezher'de dersler vermiş, Mekke'de şeyhi es-Sehavî

la Mısır'ın yanı sıra Mağrib bölgesinin kırsal alanlarında yayılma imkânı bulmuştur. Bkz. Ahmet Murat Özel, "Şâzeliyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 297.

¹¹ Fes'in büyük âlimlerinden olup Şâzeli şeyhidir. Fes'te 911/1505 yılında vefat etmiştir. Bkz. Ulupınar, *Ahmed Zerrûk*, s. 53.

¹² Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 50; Baş, "Zerrûk", s. 297-298.

¹³ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 50; Baş, "Zerrûk", s. 297-298; Mahmûd el-Beyrûtî, *el-Esmâ fi şerhu es-mâ'illâhi'l-hüsnâ*, s. 12.

¹⁴ Ulupınar, *Ahmed Zerrûk*, s. 36.

¹⁵ 814/1411 yılında Hadramut'ta doğmuştur. Mârifet ehli bir ailede yetişmiş olup ilim tahsili için yaklaşık yirmi sene seyahatler yapmış, mükerrer defa haccetmiştir. Zerrûk'un onunla karşılaşması Mısır'da 876/1471 senesindedir. Bkz. Ulupınar, *Ahmed Zerrûk*, s. 53.

¹⁶ Ahmed Zerrûk, *Şerhü'l-akâidetü'l-İmâmu'l-Gazâlî*, Tahkik: Muhammed Abdul Kâdir Nassâr, Kahire: Tabaatü'l-Ülâ, 2007, s. 20.

¹⁷ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 72.

¹⁸ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 72.

ile görüşmüş ve İbn Atâullah el-İskenderî'nin (ö.709/1309) “*Hikem*”i üzerine çalışmalar yapmıştır¹⁹. O, 18 Safer 899/1493 tarihinde elli dört yaşında, halvetteyken vefat etmiştir²⁰. Miras olarak günümüze ulaşan kırk yedi eser, sayısız talebe ve mürid bırakmıştır. Kabri Misrâta'ya yedi km. mesafedeki *Tikran* köyündedir²¹. Onun tasavvufî kişiliği, irşad faaliyetleri ve seyahatleri, kendisini eser telif etmekten ve ilmî faaliyetlere katılmaktan alıkoymamıştır. O, fıkıh ile tasavvufu birleştiren bir tavır sergilemiş, 9/15. asrın en çok eser veren şahsiyetlerden biri olmuştur²².

Şazelîyye Tarikatının usûlünü, metodunu ve âdâbını sistemleştiren bir şahsiyet olarak Şeyh Zerrûk, hayatı boyunca takvaya sarılmayı, sünnete tâbi olmayı, kötü huylardan sakınmayı, daima Allah'tan razı olmayı, her zaman Allah'a dönüş yapmayı ve O'na yönelmeyi kendine şiar edinmiş ve tarikatının temel esaslarını bu şekilde sistemleştirmiştir. “*Usûlü tarîkati's-Şazelîyye*”adlı eserinde nefesine şefkatle bakanın, gûnahta ısrar etmenin belâ, musibet ve âfetlerin esası olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda Zerrûk, kendi zamanındaki kimi dervişlerin cehaleti ilme tercih ettiklerini ve mensup olduğu tarikatlarıyla övünmelerini ve gereğini yerine getirmeden fütûhat beklentisi içerisinde olduklarını dile getirmiş ve bu yaklaşımları tenkit etmiştir²³. Bu şekilde kendi zamanındaki bazı sûfî zümrelerin sünnet dışı tasavvufî uygulamalarını gözler önüne seren Zerrûk, fitne ve fesadın arttığı, hurafe

¹⁹ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 76; Özköse, “*Ahmed Zerrûk, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi*”, s. 156.

²⁰ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 76; Özköse, “*Ahmed Zerrûk, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi*”, s. 156.

²¹ Ulupınar, *Ahmed Zerrûk*, s. 56.

²² Zerrûk, hadis, tefsir, kelim, fıkıh ve tasavvuf olmak üzere birçok ilim dalında eserler vermiştir. Kaleme aldığı eserlerin çoğu tasavvufa dairdir. Kitap ve sünnete bağlılıkları ile tanınan önceki dönem sûfilerinden önde gelen şahsiyetlerin manzum ve mensur eserlerine çok sayıda şerh yazmıştır. “*Ahzâbü's-Şâzîlî, Nûmiyyetü's-Şüsteri ve ez-câlihî, el-Hikemü'l-atâiyye, Manzûmetü'l-mebâhisi'l-asliyye*” gibi eserler bunların önde gelenleridir. Zerrûk, şer'î ilimlerde de eserler vermiştir. Ancak tasavvuf ilmi kadar derinlikli ve yaygın değildir. Buharî'nin “*Câmü's-Sahih*”ine yazdığı talik, “*el-Muhtasar, er-Risâle ve el-Kurtûbiyye*” üzerine yaptığı şerhler bunların başında gelmektedir. Tasavvuf ilmine dair eserlerinden “*Kavâidü't-tasavvuf, Uddetü'l-mürîdi's-sâdik*” önde gelen eserlerdendir. Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 127; Ayrıntılı bilgi için Bkz. Hamide Ulupınar, *Ahmed Zerrûk, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Düşüncesi*, İstanbul: Gelenek Yayınları, 2017, s. 81-108; Özköse, “*Ahmed Zerrûk, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi*”, s. 156-157; Ali Tenik, *Zerrûk el-Fâsî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Düşünceleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 1998, s. 33-38.

²³ Zerrûk, *Usûlü't-tarikati's-Şazelîyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Tekelioğlu, No. 992.

ve bid'atlerin kol gezdiği, birçok tarikat ve zümrelerin boy gösterdiği bir dönemde bir islah projesi hazırlamış “*Uddetü'l-mürîdi's-sâdik*” adlı eserini kaleme alarak, bu sorunlara bir çözüm yolu üretmeye çalışmış, bu uğurda mücadele ederek sünnetin ihyasına çalışmıştır.²⁴ Biz de bu makalede büyük sûfî ve mütefekkir Zerrük'un “*Uddetü'l-mürîdi's-sâdik*” isimli eserini esas alarak onun bid'atlerle mücadelesini inceleyeceğiz. O'nun karşı çıktığı bazı tasavvufî zümrelerde, Kur'ân ve sünnet dışı olarak beliren bid'at nevinden uygulamalara karşı tenkitlerine ve eleştirilerine yer vereceğiz. Zerrük'un bid'atlere karşı tepki ve mücadelesini ortaya koymadan evvel sünnet ve bid'at kavramlarına kısaca değinmek istiyoruz.

2. Sünnet ve Bid'at Kavramlarına Kısa Bir Bakış

Sözlükte; “*İzlenen yol, gidişat, tarz*²⁵, *dinde tutulan yol, topluluk, metod*,²⁶ *örf, âdet, gelenek, kanun, örnek davranış*.”²⁷ gibi farklı anlamlara gelen “Sünnet” kelimesi terim olarak; “*Dinde farz ve vacibin dışında takip edilen yol*²⁸ *ve uygulama*.” manasına gelmektedir. Aynı zamanda “*Hz. Peygamber'den nakledilen ve beyan edilen şey*.” olarak tarif edilmektedir.²⁹ Sünnet kavramı farklı ilim dallarına göre anlam kazanmakla birlikte bu kavram üzerinde en fazla duran ilim dallarından fıkıh usulünde sünnet; “*Öncelikle şeriat ahkâmının meşruiyet kaynaklarından ikincisidir. Allah Rasûlünün söz, fiil ve takrirleri*.” şeklinde tanımlanmıştır³⁰.

²⁴ Özköse, “Ahmed Zerrük, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi”, s. 144.

²⁵ İbnü'l-Esîr, Ebu's-Seâdât Mecuddîn el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihaye Fi Garibi'l-Hadis ve'l-Eser*, Tahkik: Tahir Ahmed ez-Zâvi, Mahmud Muhammed et- Tanâhî, Beyrût, 1399/1979, c.II, s. 409.

²⁶ Ebu'l-Bekâ Eyyüb b. Musa el-Hüseynî el-Kefevî, *el-Külliyât*, Tahkik: Adnan Derviş, Muhammed el-Mısri, Beyrut, Tarihsiz, s. 498.

²⁷ İbn Manzûr, Ebu'l- Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Dâru's-Sadır, c. XIII, 1414/1994. s. 220; Zebîdî Muhammed Murtezâ el-Huseynî, *Tâcu'l-Arûsmin Cevâhiri'l-Kâmûs*, Tahkik: Mecmûatümin el- muhakkin, Tarihsiz, c. XXXV, s. 228-230; Ali b. Muhammed b. Ali ez-Zeyn Şerif el-Curcânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, Tahkik: Cemâatu'l-Ulemâü bi-İşrâfî'n-Nâşir, Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-İlmiyyet, 1403/1983, s. 122.

²⁸ Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 122.

²⁹ Ebü İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtîbî el-Grnâti, *el-Muwâfakât*, Tahkik: Ebü Ubeyde Meşhur b. Hasan el-Selman, Fas: Dâr İbn Affân, 1417/1998, c. IV, s. 290.

³⁰ Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş-Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhul İlä Tahkiki'l Hak- kı Min'İlmi'l-Usûl*, Tahkik: Şeyh Ahmet Azv İnâye, Dimeşk, 1999, c. I, s. 95; Şâtîbî, *el-Muwâfakât*, c. IV, s. 290.

Sünnet kavramı, hadis ilminde ise farklı şekilde ele alınmıştır. Hadis bilginlerinin ekseriyeti sünneti hadisle eş anlamda kullanmışlardır. Bu tanıma bakıldığında hadisin tanımıyla fıkıh usûlünün sünnet tanımı arasında ince bir fark olmakla birlikte büyük oranda paralellik arz ettiği görülecektir. Kelam âlimlerinin sünnet kavramına yükledikleri mana; “*Hız. Peygamber ve sahabesinin itikat ve amelde takip ettikleri yol.*”³¹ şeklindedir. Bu tanım, sünnete bid’atin karşılığı anlamının verildiği bir tarif olmaktadır. Bu tarife göre, bir kimse Hz. Peygamberin davranışına uygun hareket ettiğinde “*Falan kişi sünnet üzeredir.*” denilir. Aksi yönde hareket ettiğinde ise “*Falan kişi bid’at üzeredir.*” denilir. Sünnetin bu şekilde kullanılmasında dikkate alınan hususun Hz. Peygamberin ameli anlamında ele alındığını göstermektedir³².

Sünnet kelimesinin kullanıldığı yere göre farklı anlamlara geldiğini söyleyebiliriz. Ancak bu farklılıklar cüzi olup tanımsal düzeydedir. Aslında yapılan bu tanımların, birbirini tamamlar nitelikte olduğu gözlemlenmektedir. Sünnet tanımında ifade edilen “*Yol, yöntem.*” manasını göz önüne aldığımızda buradaki en önemli faktörün Hz. Peygamberin söz, fiil ve takrirleri anlamında olup inançta ve ibadette takip ettiği yoldan gitmek manasına geldiği anlaşılmaktadır.

Bid’at ise kavramsal düzeyde benzeri daha önce görülmeyen, yeni ortaya çıkarılan şey veya fiildir. Bir ayette, Allah’ın yer ve göklerin bedi’i yani bir örneği ve benzeri olmadan yaratmış olduğu ifade edilmiştir³³. “*Falan bid’at çıkardı.*” sözü, ilk defa o işi başlattı, yeni bir şey ortaya çıkardı anlamına gelmektedir. Nitekim güzellik bakımından bir benzeri olmayan şeye *bedi’* denir. “*Bu kadar güzel şey daha önce görülmemiş.*” demektir³⁴. Bid’at, “*Şeriattan kendisine delil teşkil edecek bir temeli olmayan, sonradan ortaya çıkarılan şey.*” demektir³⁵. Hz. Peygamber’in dine ait söz, fiil ve takrirlerinden bize aktarılanlar sünnet, bunların zıttı olan dine sonradan eklenen ve din olarak takdim

³¹ Bedir Mürteza, “Sünnet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 150.

³² Şâtibî, *el-Muvâfakât*, s. 290.

³³ El-Bakara, 2/117.

³⁴ İbn Manzur, *Lisânu’l-Arab*, c. VIII, s. 6-7.

³⁵ İbn Recep el-Hanbelî, *Camiü’l-ulum ve’l-hikem fi şerhi hamsine hadisen min cevâmi’l-kelem*, Tahkik: Şuayb el-Arnâvut, Beyrut: Müessesetü’r-rivâye, Beyrut 1422/2001, c. II, s. 127.

edilen şeyler de bid'attır³⁶. Her kim dinde dayanağı olmayan bir şey ortaya çıkarır da dine aittir derse bu dinden bir sapmadır, din ondan uzaktır, bu ister itikâdî ve amelî yönden olsun isterse açık veya gizli olsun bu hususta bütün sözler aynı hükümdedir³⁷. Aynı şekilde Seyyid Şerif el-Curcânî (ö.816/1413) sahabe ve tabiûndan sonra ortaya çıkan, şer'î bir delille desteklenmeyen ve sünnete muhalif olan her fiili bid'at kabul etmiştir³⁸. İmam-ı Rabbânî (ö.1034/1624) de bazı insanların Hz. Peygamber ve dört halifeden sonra ortaya çıkan bid'ati iyi ve güzel diye ayırma tabi tuttuklarını ifade ettikten sonra bid'at olan hiçbir şeyde iyi ve güzelliğin olmadığını vurgulamıştır³⁹. Rabbânî, bid'atin hepsine tepki gösteren bazı âlimler gibi sünnete aykırı olan her şeyi bid'at olarak görmüştür. Ona göre sünnet ve bid'at birbirinin zıttı olup sünneti ihyâ etmek, bid'ati yok etmektir. Bid'ati diriltmek ise sünneti öldürmek demektir. Bid'at sünnetin imhası demek olduğuna göre bid'ate iyi ve güzel ifadesi kullanmak uygun değildir⁴⁰. Ebû İshâk İbrahim eş-Şâtübî (ö.790/1388) ise bid'ati, “Allah'a daha çok ibadet etmek maksadıyla sonradan ortaya konulan ilave ve eksiltme özelliği taşıyan, dinî görünümlü bir yol.” olarak tarif etmiştir⁴¹. “Bundan dolayı bid'at sonradan ortaya konulan dinî görünümlü bir yol olup, dinî yola hangi maksatla girilirse, bu yola da aynı maksatla girilir.” demiştir. Bu tarifteki kavramın açıklanması lüzumludur; sünnet kelimesi, “Üzerinde gidilmek için sınırları çizilen yer.” demektir. Ancak bu yol din ile kayıtlanmıştır. Çünkü bid'at, dinde icat edilen ve sahibi tarafından dine ilave edilen bir şeydir. Özellikle dünya işleriyle ilgili bir konuda sonradan icat edilmiş bir yol olsaydı buna *bid'at* denilmezdi⁴². Yani Hz. Peygamberden sonra ortaya çıkan her yenilik bid'at değildir. Dini görünümlü olmayan, dinî telakki edilmeyen hususları bid'at olarak sayamayız. Allah'a daha çok ibadet etmek amacıyla sonradan ortaya

³⁶ Şâtübî, *el-Muvâfakât*, c. IV, s. 290.

³⁷ İbn Recep, *Câmi'ül-ulum ve'l-hikem*, c. II. s. 128.

³⁸ Curcânî, *Târîfât*, s.43.

³⁹ İmam-ı Rabbânî, Ahmed el-Fârûkî es-Serhendî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, Tercüme: . Orhan Ençakar, İstanbul: Yasin Yayınevi, 2015, 186. Mektup, c. I, s. 159.

⁴⁰ İmam-ı Rabbânî, *Mektûbât*, c.I, s. 234.

⁴¹ Şâtübî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtübî el-Gırnâtî, *İ'tisam, Tahkik: Selim b. İyd el-Hilali, Dâr İbn Affân-Suudiyeye*, 1412/1992, s. 50.

⁴² Şâtübî, *İ'tisam*, s. 51.

konulan ekleme ve eksiltme niteliği taşıyan dinî kisveli şeyler bid'at içerisinde değerlendirilmiştir. Bu anlamda bir kimsenin helal olan bir şeyi kendisine yasaklaması bid'at değildir. Ancak bu yasaklamayı din-darlık vesilesi sayması bid'at kategorisine dâhildir⁴³.

Bid'at meselesi, İslam âlimleri tarafından tartışma konusu olmuş, bakış açısına göre farklı değerlendirilmiştir. Bazı âlimler bid'ati; hakikî ve izafî bidat diye iki kısma ayırırken bazıları ise fiilî, terkî, amelî ve îtikâdî bid'at gibi gruplara ayırmışlardır. Ayrıca bid'at hüküm açısından da ele alınarak vacip, müstehap, mübâh, mekruh ve haram şeklinde fikhî ölçülere göre değerlendirmeye de tâbi tutulmuştur⁴⁴.

Aralarında İmam Şafî, İbn Hazım, İmam-ı Gazzâlî ve İbn Esîr gibi âlimlerin bulunduğu bir grup ise bid'at-i hasene ve seyyie olmak üzere iki şekilde ele alarak dindeki yerini ve tanımını buna göre yapmışlardır. Buna karşılık İbn Receb el-Hanbelî, İbn Hacer Askalânî, Zerkeşî ve İbn Hacer el-Heytemî gibi âlimlere göre ise bid'at "Sünnet" in karşıtıdır⁴⁵. Aynı şekilde tasavvufî düşüncede yapmış olduğu iç tenkitleriyle ve ortaya koyduğu yeni fikirleriyle "Müceddid" unvanını alan İmâm-ı Rabbânî⁴⁶, sûfî dostlarına yazdığı mektuplarda bid'atin hasenesinin olmayacağını ve bütün bid'atlerin kötü olduğunu, her bid'atin bir sünneti ortadan kaldırdığını belirtmiştir⁴⁷. Rabbânî, bu görüşüne şu hadis-i şerifi delil getirmiştir: "*Şüphesiz sözün en hayırlısı Allah'ın kitabıdır. Yolların en hayırlısı ise Muhammed'in yoludur. İşlerin en şerlisi sonradan eklenendir. Dine sonradan eklenen her şey bid'attir ve her bid'at sapkınlıktır.*"⁴⁸

Her ne kadar âlimler arasında bazı görüş ayrılığı ve tanımlamalarda farklılıklar olsa da Zerkeşî ve Askalânî gibi bazı âlimlerin de belirttiği gibi, bid'atin en temel anlamda sünnet kelimesiyle zıt anlamda kul-

⁴³ Rahmi Yaran, "Bid'at", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, VI, s. 130.

⁴⁴ Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b. Abdüsselam b. Ebü'l-Kâsım b. Sülemied-Dimeşkî, *Kavâidü'l-ahkâm fi masâlihü'l-enâm*, Beyrut: Mektebetü'l-Külliyâtü'l-Ezheriyye, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyyet, 1414/1991, c. II, s. 204.

⁴⁵ Salim Ögüt, "Şatibî'ye Göre Mesâlih-i Mürselâ İle Bid'at Arasındaki Fark", *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/2, s. 27.

⁴⁶ Cevdet Kılıç, "Günümüz Tasavvuf Tartışmalarına İmam Rabbânî'den Çözömler", *Çanakkale 18 Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, s. 57.

⁴⁷ İmam-ı Rabbânî, *Mektûbât*, c. I, s. 159-160; s. 234.

⁴⁸ Müslim, "Cuma", 178; İmam-ı Rabbânî, *Mektûbât*, s. 159; s. 186.

lanıldığını görmekteyiz. İmam Rabbânî ve birçok İslam âlimi, dinde dayanağı olmayan, sünnete aykırı olan sonradan ortaya çıkan şeyleri bid'at olarak kabul etmişlerdir. İmam Şâtibî de benzer görüşü paylaşmaktadır. Bununla birlikte İmam Şâtibî'nin bid'at kavramına farklı bir anlam yüklediği de görülmektedir. Zira ona göre bid'atin tanımında yer alan, “*Dinî görünümlü yol*”dan kasıt, din adına yapılmış gibi görünüp de dinle ilgisi olmayan şeylerdir. Örneğin O'na göre, eliyle tespih çekmeği dindarlık göstergesi kabul etmek bid'attir. Normalde tespih çekmekte bir sakınca yoktur. Bu yola giren de Allah'a daha fazla yakınlaşma niyetindedir. Ama neticede dinde olmayan şeyleri dine ilave etmek anlamı taşıyacağından elle tespih çekmeyi dindarlık ölçüsü kabul etmek bid'at kapsamı içerisinde değerlendirilmelidir.

3. Ahmed Zerrûk'a Göre Bid'atin Kısımları ve Özellikleri

Ahmed Zerrûk'tan önce bazı İslâm âlimlerinin bid'at kavramını bid'at-i hasene ve bid'at-i seyyie gibi farklı kategorilerde değerlendirdiklerine değinmiştik. Muhakkik sûfî Ahmed Zerrûk ise bid'at kavramını hasene ve seyyie şeklinde bir ayrım tabii tutmayıp “Sarih, izafî ve hilafî bidat” olmak üzere üçe ayırarak bir değerlendirmeye tâbi tutmuştur.

3.1. Sarih Bid'at

Zerrûk'a göre sarih bid'at, “*Bir şeyin bid'at olduğu hususunda tartışma konusu olmayan vacip, sünnet veya müstehap olan dinî esaslara aykırı gerçekleşen şeyler.*”dir⁴⁹. Ona göre, abdest alırken suyun fazlaca kullanılmasının müstehap olduğu inancı ya da gusül abdesti alırken vücudu ovalamakta aşırılığa gidilmesi gibi hususlar bu bid'at çeşidine girmektedir⁵⁰.

⁴⁹ Hakiki bidat, ne Kitap'tan, ne sünnetten ne icmâdan şer'i bir delili bulunan, ne de ilim adamlarınca icmâlî veya tafsîlî muteber bir istidlale dayanan bid'attir. Çünkü o, geçmişte örneği olmayan uydurulmuş bir şeydir. Her ne kadar bid'atçı kendisinin şeriatın dışına nispet edilmesini reddetse bile bu böyledir. Bkz. İmam Şâtibî, *İ'tisam*, s. 367.

⁵⁰ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 255.

3.2. İzafî Bid'at

Zerrûk'a göre, izafî bid'at, hakiki bid'at gibi dinde sonradan ortaya çıkmamıştır. Aynı zamanda dayanağı da net görülmemektedir. Bu tür bid'atlar bir açıdan dinî delile dayandığı için sarih bid'at gibi bir bid'at olarak görülmemektedir. Hakiki bid'at gibi, sonradan ortaya çıkmış olmasına rağmen tam anlamıyla bid'at diyebilmek için dayanağı da net değildir. Ona göre izafî bid'at, kişinin hâl ve niyetlerini değiştirdiği bid'atlardır⁵¹. Her ne kadar izafî bid'at bazı âlimler nazarında gerçek manada bid'at olarak kabul edilmese de başka bilginlere göre çirkin ve kötü kabul edilmiştir. Nitekim Recep ayının ilk Cuma gecesi on iki rekât nafîle namaz kılmayı, bazı İslam bilginleri çirkin ve münker kabul etmişlerdir. Bu ibadetin, her ne kadar zahiren bakıldığında kılınan bir namaz olsa da belli vakitte, belli şekilde eda edilmesine dair dinî kaynaklarda hiçbir delil bulunmamaktadır. Ona göre, aslında namazın ibadet boyutuna bakıldığında bid'at kabul edilmemesi gerekirken böyle bir namaz şeklinin Kitap'ta ve sünnette bulunmaması noktasından bakıldığında ise bid'attır ve yapılması uygun değildir⁵².

1.3. Duruma Göre Hilâfî Bidatler

“*Muhalefet etmek, karşı gelmek, aykırı davranmak ve zıtlaşmak.*” anlamlarına gelen hilâf kelimesi, çoğu zaman ihtilaf kavramıyla birlikte kullanılmışsa da bu iki kavram arasında ince bir fark bulunmaktadır. İhtilaf kavramı, ittifakın zıttı manasında farklı görüşe sahip olmak ve görüş farklılığına düşmek anlamında kullanılırken, hilâf ise görüş farklılığı sebebiyle iki zıt görüşten birini kabul edip ve diğerine karşı tavır alma anlamına gelecek şekilde kullanılmaktadır⁵³. Zerruk'a göre de hilâfî bid'atlar insanların kendisinde anlaşmazlığa düştüğü bid'atlardır. Her bir imam şeriaten dayandığı temele göre dini anlamaktadır. Bu yüzden birisinin bid'at olduğunu söylediği şey hakkında arkadaşı ta-

⁵¹ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûks*, 182.

⁵² Ali Çelik, *Kavram ve Mahiyet Olarak Sünnet ve Bidat*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1997, s. 142-143.

⁵³ Şükrü Özen, “Hilâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XVII İstanbul 1998, s. 527.

rafından sünnet olduğunun söylediği görülebilmektedir. O ikisinden her biri hakka tutunduğu ve doğruya uyduğu için bid'at ehli değildir⁵⁴. Zira bu, herkesin kendi hükmüne göre sünnet ve bid'at dediği hususlardır. Hilafı bid'atte herkes, kendi kanaatine göre hüküm vermektedir. Burada bazılarının sünnet dediğine bazıları bid'at demiştir. Aslında Zerruk, ibadetlerdeki her bir artış ve noksanlığı bid'at olarak kabul etmiştir. Günlük hayattaki yeme, içme ve giyinme gibi konularda kendisi için özel bir hüküm gelmeyen konularda ihtilaf edildiğini belirtmiştir⁵⁵. O, adetle yapılan işler ile bid'at arasında bir bağ kurmuştur. Bazı âdetlerin ve geleneklerin şeriattanmış gibi zannedilerek yapıla gelmesine karşı çıkmıştır. O velevki bir iş; bir âdet, gelenek olarak yapılmış olsa bile, bu işin dine izafe edilmesinden dolayı yapılan eyleme bid'atin bulaşacağı görüşündedir⁵⁶. Ona göre itikatla ilgili konuların aklî dayanaklarının kabulü muhal bir nitelik taşıyorsa bu inanç kabul edilemez. Benimsenen fikir, sonuç olarak akidenin naklî yönüyle olup kati nitelikli olmayıp zannî delil niteliği taşıyor ise bu görüşü ileri sürenler bid'at ehli olarak suçlanır. Ancak görüşlerinin özü kabul edilir bir vasıf taşıyan kimseler ne inkâr ne de bid'at ehli olmakla suçlanabilir⁵⁷.

1.4. Zerrûk'a Göre Bidatin Bazı Özellikleri

Zerrûk, müridin bilinçli bir düzeyde hayat sürmesi için, bid'atlerden nasıl sakınması gerektiğini ve bid'atlerden korunma şekillerini, bid'atlere yol açacak yaklaşımlardan kaçınmanın gerekliliğini, bid'atlerin özelliklerini ve hükümlerini “*Uddetü'l-Murîd*” adlı eserinde detaylı bir şekilde açıklamıştır. Ona göre bir şeyle mücadele etmenin ve ona karşı mukavemette bulunmanın yolu, Hakk'ın gereği gibi tanınmasından, hakikatin tüm sebep ve nitelikleri ile idrak edilmesinden geçmektedir⁵⁸. Bid'at ve hurafelerden kaçmak ve onlara

⁵⁴ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 182.

⁵⁵ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 255-256.

⁵⁶ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 198; Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 352.

⁵⁷ Ahmed Zerrûk, “*Kavaidü't-Tasavvuf*”, *İslam Tasavvufunun Temelleri*, Tercüme: A. Pekcan, İ. Aydın ve M. Topçu, İstanbul: Gelenek Yayınları, 2015, s. 50-51.

⁵⁸ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 182.

düşmekten sakınmak hususunda titiz davranan sûfîlerin başında gelen Zerrûk, bid'atlerin özelliklerini üç kısımda ele almıştır. Bunları, şu şekilde gösterebiliriz:

1. Haramlığı sabit olup yapılması yasak olan bid'atler.

2. Dinde pek rastlanılmayan işlere dair bidatler. Bazı insanlar mendup ameller ve nafîle ibadetleri yerine getirmeye özen gösterip bunları en güzel şekilde icra etmeye koyulur. Zikrin, tilavetin, namazın ve orucun nafîle boyutuna verilen önem gibi. Nafîle ibadetleri ifa etmeyi esas kabul ederek seyr u sülûk yapmak bu türdendir.

3. Şer'î anlayışa dayandığı düşünülen ya da mana bakımından hakikati yansıttığı zannedilen bid'atler. İlmî kapasitesi az olan cahiller, bu anlayışa kolay kapılıp bunları dinin kendisi zannederler. Bu sebeple bu kanaati kişi dinin aslına yakın gördüğünde bu inancı faziletli görmeye başladığından kendini aldatmış olur. Zerrûk'a göre dinde her şeyin bir ölçü ve dengesi vardır. Cahil kişi yaptığı ameli başkalarının görmesi arzusu ile işlediğinden yanlış yola sapmış olur. Zira cahil insan, davranışlarında basiretten yoksun bir şekilde hareket eder. Oysa din basirete dayalı bir inanç sistemidir ve başarı sadece Allah'tan beklenmelidir⁵⁹.

Zerrûk, Kur'an'a ve sünnette ters düşen, şeriatta temeli ve dayanağı olmayan şeyleri bid'at olarak değerlendirmektedir. Zira onun temel aldığı ölçü Kur'an ve sünnettir. Bu konudaki hassasiyeti eserlerine baktığımızda açıkça görülmektedir. Ona göre insanların sünnet çizgisinden çıkıp, bid'ate kaymalarının sebebi daha çok cahillik ve basiretsizliktendir. Zerrûk'a göre, tasavvufî zümreleri tenkite tabi tutmasının altında yatan nedenlerden en önemlisi onların ilme önem vermeyişleri gelmektedir.

4. Ahmed Zerrûk'un Bid'atlerle Mücadelesi

Ahmed Zerrûk, kitap ve sünnete bağlı sûfî önderlerden biridir. Onun düşünce dünyasına baktığımızda hayatı boyunca sünnetin ihyasına çalışmış, tasavvuf içerisinde yanlış, sapık, bozuk inançları

⁵⁹ Azûzî, eş-Şeyh Ahmed Zerrûk, s. 182,183.

eleştirmiş ve bunların ıslahı için mücadele vermiş olduğuna şahitlik ederiz.⁶⁰ Zerrûk'un bid'atlere yaklaşımı, ıslahı mümkün olanları ıslah etmek ıslahı mümkün olmayanları ise yok etmek esasına dayanmaktadır. O, tasavvufî hayatta özden kopuşlara, bozulmalara karşı ıslahat ve tecdit fikrini ikame etmeye çalışmıştır⁶¹. O'nun tasavvufî yaşantıdaki ıslahat düşüncesi teoride kalmayıp bizzat onun tarafından uygulama imkânına kavuşmuştur⁶². Zerrûk, ıslahat girişimini, "Tahliye" ve "Tehalliye" anlayışı üzerine oturtmaktadır. *Tahliye*, "Nefsin tüm şehvî arzularından soyutlanması", "Tehalliye" ise nefsin seçkin ameller ve üstün sıfatlarla bezenmesidir⁶³. Zerrûk, bu noktada diğer sûfiler gibi nefsi tanımaya ve nefisle mücahedeye önem vermiş, bu anlamda kalplerin ıslahı ve nefsanî kusurların tedavisini zorunlu görmüştür. Ona göre nefis, kusur, noksanlık ve kötülüklerle doludur ve daima, nefsi itham altında tutmak gerekmektedir. Sâlik, nefsin hevâsını düşmanlarının en belâlısı olan dünya ve şeytandan bile daha tehlikeli görmelidir. Bir an bile nefsine paye verip nefsini ıslah ve terbiyeden geri duranlar, nefsin rezillik ve kepezeliklerinden kurtulamaz⁶⁴. Bundan dolayı Zerrûk, nefsin tezkiye ve kalbin tasfiye edilmesi gerektiğini, nefsin her bir ayıbı için uygun bir tedavi varlığını vurgulamıştır⁶⁵.

Ahmed Zerrûk, toplumsal bozulmalara, sosyal buhranlara ve bid'atlere karşı mücadelede emr-i bi'l-mâruf ve'n-nehy'ani'l-münkeri aktif bir şekilde uygulamayı sosyal kimliğin bir gereği ve sorumluluğu olarak görmüştür⁶⁶. Şüphesiz onun ıslahat girişiminin özü ve ilk safhası kötülüğü yasaklama prensibidir. O, bu ilkesel hareketi dâhilinde ibadet hayatı ve zühd anlayışı çerçevesinde sahih İslâm'ın tasvip etmediği bazı sapkın sûfi yaklaşımlarını eleştirmiş ve bid'atlere karşı görüşlerini açıkça dile getirmiştir⁶⁷.

⁶⁰ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 162,182.

⁶¹ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 162.

⁶² Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 158.

⁶³ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 158.

⁶⁴ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 174.

⁶⁵ Muhammed b. el-Harrûbî, *el-Ûns fi Şerhi Uyûbi'n-Nefs*, Tahkik: Muhammed İdris Tayyib, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 2011, s.179.

⁶⁶ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 164.

⁶⁷ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 164.

Zerrûk'a göre, kişinin kötülüğü reddetmesi ve onunla arasına mesafe koyması gereklidir. O, kötülükten men etmenin yolunu, gayret ve çabaya bağlamıştır. Kötülüğün ise tahkik noksanlığından, anlayış kıtlığından, ilmî yetersizlikten, cehalet girdabına düşmekten, bağınaz bir tutuma kapılmaktan kaynaklandığını vurgulamıştır. Ona göre kişi, her an Hakk'ın gözetiminde olduğunu bilip tüm kötülüklerin farkında olarak Hakk'a dönmelidir⁶⁸. Zerrûk, kötülüğü ve kötü kimseleri tanımak gerektiğini ama Hz. Peygamberin hadisinde⁶⁹ tavsiye ettiği şekilde kötülüğün gizlenmesi hususunda yoğun bir çaba ile yumuşak davranmak gerektiğinden bahsetmiştir. Ona göre, münkerin işlenmesi son bulursa, nasihat yerine getirilmiş olur⁷⁰. Bununla birlikte Zerrûk'a göre irşad faaliyeti yapan ıslahatçı kişi, şu âyet-i kerimede geçtiği üzere güzel öğüt ve nasihati şîâr edinmelidir: “(Rasûlüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et! Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidayete erenleri de çok iyi bilir.”⁷¹

Zerrûk'un iyiliği gerçekleştirme gayreti, kötülükleri bir bütün halinde tanımaya sevk etmiştir. O, önce konuyu ele alırken münkerin nereden kaynaklandığını, irşad faaliyetlerinin adâbını ve kötülüklerin nasıl tedavi edilmesi gerektiğini ve iyiliğin nasıl yaygınlaştırılacağını bilmenin lüzumu üzerinde durmuştur. Bu konuyla ilgili bozulmuş sûfî zümrelere değinmiş, münkere karşı nasıl tavır takınılması gerektiği, irşad faaliyeti ve nasihatın ne şekilde yapılmasının gerekliliği üzerinde durmuştur⁷². Çünkü onun ıslahat görüşlerinden kaynaklanan eylemlerden birisi de kişiyi bid'atlerden alıkoyma çabasıdır. O, bu faaliyeti kötülüğün “Nehyi ani'l-münker” yapmak suretiyle yasaklanması şeklinde ele almıştır. Zerrûk'un gerçekleştirmek ve başarmak istediği ıslahat girişimi, Hz. Peygamberin şu hadisinde öngörüldüğü üzere sonradan ortaya çıkan asılsız, mesnetsiz tutumların ortadan kaldırılışına yöneliktir: “Dinimizde kim sonradan yeni bir iş ortaya çıkarırsa o dinden de-

⁶⁸ Azûzî, eş-Şeyh Ahmed Zerrûk, s. 166.

⁶⁹ Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Kim Müslümanı bir sıkıntıdan kurtarırsa, bu sebeple Allah da onu kıyamet günü sıkıntılarının birinden kurtarır. Kim bir Müslümanın kusurunu örterse, Allah da Kıyamet günü onun kusurunu örter.” Müslim, “Birr”, 58.

⁷⁰ Azûzî, eş-Şeyh Ahmed Zerrûk, s. 166.

⁷¹ en-Nahl, 16/125.

⁷² Azûzî, eş-Şeyh Ahmed Zerrûk, s. 167.

*ğildir ve o reddedilmiştir.*⁷³ Zerrûk'un, münkeri engelleme faaliyetinde fikri temelini Hz. Peygamberin; *"Sonradan ortaya çıkan her şey bid'attir. Her bid'at da dalâlettir. Her dalâlette olan ise ateştedir."*⁷⁴ hadisinden ve fıkhıdaki "Sedd-i zerâi" prensibinden aldığı kanaatindeyiz.

Zerrûk, tasavvufun özüne sirayet eden ve onun safiyetini bozan bid'atlarla savaşmadan, sırf İslâm'ın ilk asırlarındaki safiyetine dönme çabası ile tasavvufî düşüncenin ıslah edilemeyeceğini düşünmektedir. Çünkü tarikat iddiasıyla ortaya çıkan birçok kimse, bid'at işlemeyi, geleneğin bir parçası olarak gördükleri ve onu faaliyet alanı haline getirdikleri için kendilerine uyan müridleri peşinden sürükleyerek, bid'at çukuruna düşmesine sebebiyet vermişlerdir. Bu yüzden Zerrûk, ıslahat çabası güden, tasavvufu yakından tanıyan, bu işten belli bir ölçüde anlayan kişilerin ihya ve ıslahat girişiminde bulunmalarını tavsiye etmiştir⁷⁵. Ayrıca Zerrûk, sıradan halk grubuyla biraz ilim tahsil etmiş kimselerin mekruh ve haramlar dışında kalan her şeyi bid'at sayma girişimlerine de itibar etmemiştir. Ona göre, ibadet ve kurbiyet niyetiyle çoğu insan, sünnet ölçülerini aşmış ve ilahî sınırları zorlamıştır. Onun ıslahata gereksinim duyduğu asıl bozulmaya sürükleyen gidişat bu tür girişimlerdir⁷⁶. O, sûfîlerin Allah'a kurbiyet kesp etmek için bid'atlere yönelmelerini de şiddetli eleştirmiştir. Ona göre ibadetin kemali, Allah'ın hududunu gözetmekle ve yasaklarına düşmekten korunmakla mümkün olur. Bu da zâhirî ve bâtınî ölçülere dikkat etmekle, ifrat ve tefritten uzak durmakla gerçekleşir⁷⁷. Aynı zamanda Zerrûk, şeriâtın sınırlamadığı esasları sınırlamaya kalkışmanın dinde bid'at olduğunu dile getirmiştir. Bundan dolayı vaktinde eda edilemeyen orucun kaza edilirken sabah namazından önce niyet edilme zorunluluğunu, cenaze namazından önce Fatıha suresinin okunmasını, namazlara özgü virdlerin belirlenmesini bu şekilde görmüştür. Yine o, şer'î usullere ve dinî esaslara aykırı olanları, bid'at olarak nitelendirmiş ve bid'ate düşmekten kaçınmak gerektiğini belirtmiştir. Nitekim namazda Kur'ân'dan astronomiye dair ayetleri ve ikindi namazında

⁷³ Buhari, "Sulh", 5; İbn Mâce, "Mukaddime", 2; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 6.

⁷⁴ İbn Mâce, "Mukaddime", 7.

⁷⁵ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 168.

⁷⁶ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 168.

⁷⁷ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 172.

Burûc suresini okumanın kişiyi musibetlerden alıkoyacağını iddia etmelerini, önemli durumlarda tesir halkasını sağlamak amacıyla duaları belli zikir çeşitlerine hasretmelerini bu çerçevede kabul etmiştir⁷⁸. Zerrûk'a göre bu tür işleri, şer'î esaslara muhalif olduğundan dinde bir kural gibi görmek caiz değildir. Hatta bu tür yaklaşımlar “*Peygamber, size neyi verdiyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan da sakının.*”⁷⁹ âyetine de ters düşmektedir.

Zerrûk'un, gerçekleşmek istediği şeylerden birisi de sûfî zümrelerinin ıslah edilmesidir. O, tasavvufa nüfuz eden yanlış itikat ve sünnet dışı uygulamalara dikkat çekerek bunların ıslah edilmesinin gerekliliğini belirtmiştir. Zerrûk'un yaşadığı dönemde birçok tasavvufî akım zuhur etmiş, buna bağlı sosyal bozulmalar artmıştır. Bunların ekseriyetinin bariz özelliği ise bid'atlerle muttasıf hale gelmeleridir. Bu tarikatlara mensup kişiler, bid'at batağına saplanmışlardır. Muhakkik sûfî Zerrûk'un tespitine göre tarikatların bid'atlere sarılmasının ana nedeni onların içinde bulunduğu derin cehalet ve onarılmaz manevî hastalıklardır⁸⁰.

Zerrûk, tarikatların bid'at ve hurafelere bulaşarak toplumda derin yaralar açmaya başlamasını, kendine yegâne dert edinmiş ve bunlara karşı eleştiride şiddetli bir tavır sergilemiştir. Ona göre yaşadığı dönemde en fazla ihmal edilen şeylerin başında gelen şey, sağlam bir itikad, derin bir tefekkür, güçlü marifet, zan ve şüpheden uzak sıhhatli bilgidir⁸¹. O, tasavvufî gelenekte olmadığı halde sûfîlerin hayat tarzında gözükken şeylerin aslını ortaya koymaya gayret etmiş ve sûfî zümrelerinin bid'ate kaymalarının sebeplerini ayrıntılı olarak açıklamıştır⁸².

Zerrûk, ortaya bid'at çıkaran kişilerin yaptıkları yanlışlıklar üzerinde de durmuştur. Ona göre sûfî zümrelerin bid'ate düşmelerinin sebebi, dinde hüküm sahibi Allah'ı gerektiği kadar tanıyamamaları ve Hz. Peygambere uymayı gerekli kılan iman nurunu kaybetmeleridir.

⁷⁸ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 170.

⁷⁹ el-Haşr, 59/7.

⁸⁰ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 181.

⁸¹ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 181.

⁸² Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, (İdris Azûzî'nin “eş-Şeyh Ahmed Zerrûk” eserin içinde ss. 239-565), s. 257-262.

Ayrıca ona göre, bazı liderlerinin tarikat usulünden habersiz olmaları ve şeriat ile hakikat hakkında yeterli bilgi sahibi olmamaları da bid'atlerin zuhur etmesinde etkili olmuş ve büyük problemlerin meydana gelmesine zemin hazırlamıştır. Bu durum, din dışı söylemlerin çıkış noktası olup bu konumdaki kimseler de tasavvufî gerçeği idrak etmekten uzak kimselerdir. Ona göre, Allah'ın hükümlerini araştırıp gerçekleri uygun yollardan öğrenmek gerekmektedir. O, bunun ise ancak fakih ve bilge birine tabi olmakla mümkün olacağı görüşündedir⁸³. Zerrûk, sûfîlerin bid'atlere yönelmelerinin sebeplerinden birini de hiçbir eğitim almadan ve cahilce liderlik peşinde koşmalarına bağlamıştır. Ona göre bu durum, kendini gösterme ve ispatlama arzularından kaynaklanmaktadır⁸⁴. O, tarikatın bizâtihi esaslarını ve metodunu bilmenin lüzumundan bahsederek Kur'an ve sünnet temelinde olması gerektiğini de söylemiştir⁸⁵.

5. Ahmed Zerrûk'un Tarikat Ehli Kimselere Yaptığı Tenkitler

Bütün işlerinde kitap ve sünnete uymayı kendilerine şîar edinen ve şer'î adaba uymaya özen gösteren sûfîler⁸⁶, sözleriyle, fiilleriyle Hz. Peygambere tabi olmuşlar, tarikatlarını da sıdk, ihlas ve doğruluk üzere inşa etmişlerdir⁸⁷. Sûfîlerden bazıları ise sûfî tecrübenin daha iyi yaşanabilmesi için bazı ilkeler ortaya koymuşlardır. Bu hususta Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896) şunları söylemiştir: “*Bizim yolumuz altı esas üzerine bina edilmiştir. Allah'ın Kitabı ve Rasûlü'nün sünnetine sarılmak, helâl yiyecekler yemek, sıkıntı ve ezâları gidermek, günahlardan kaçınmak, tövbe etmek, hak ve hukuka riayet etmektir.*”⁸⁸ Bu hassasiyetlerinden dolayı sûfîler, Kur'an'a ve sünnete uymayı kendilerine düstur edinen mutasavvıflar, yaşadıkları çağda sünnet dışı oluşumlara karşı tenkit ve eleştiriler yönelterek tep-

⁸³ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 183.

⁸⁴ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 183.

⁸⁵ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 260-262.

⁸⁶ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 162.

⁸⁷ Hasan Kamil Yılmaz, *Tasavvuf Meseleleri*, İstanbul: Erkam Yayınları, 1997, s. 50-52; Şatîbî, *İ'tisam*, s. 270.

⁸⁸ EbûAbdurrahmân es-Sülemî, *Tabakatü's-Sûfiyye*, Tahkik: Mustafa Abdül Kadir Atâ, Beyrut: Dâru'lKütübü'l-İlmiyye, 1419/1998, s. 170.

kilerini ortaya koymuşlardır. Sûfîlerin içinde bulunduğu hata ve yanlış tavırlara karşı ilk eleştiri getiren mutasavvıflardan birisi Ebû Nasr Serrâc et-Tusî (ö.378/988)'dir. Serrâc, sûfîlerin hatalarını “*Galatâtu’s-sûfiyye*” başlığı altında mutasavvıfların düşmüş oldukları yanlışları tek tek inceleyerek, tenkitlerini sıralamıştır⁸⁹. O, sûfîlerin yanlışlarını usul ve esasta hata edenler, teferruatta hata edenler, bilmedikleri için hata edenler olmak üzere üç grupta toplamıştır⁹⁰.

Zerrûk ise, kendi zamanındaki sûfîlerin hataya düşmelerini tenkit ederken onların dinin emirlerini gözetmediklerini farz, vacip gibi şeriatta gerekli olan hükümleri önemsemeyerek hafife aldıklarını⁹¹, sıdk, basiret ve ihlastan yoksun kaldıklarını⁹², uymuş oldukları imamlarının sözlerini kendi hevâ ve hevesleri doğrultusunda yorumladıklarını vurgulamıştır⁹³. Hatta şeyhlik iddiasında olan kimselerin, bozuk inançlarından dolayı kendi müntesiplerine ilmi ve ameli yasakladıklarını, kendi aleyhlerinde olan her türlü ilmi inkâr ettiklerini, amaçları için dine uygun olmayan ve hoş görülmeleyen şeyleri Hz. Peygamber’e isnat ettiklerini belirtmiştir. Nefislerine karşı zafiyet içerisinde oldukları için bazı haramları helal saydıklarını ifade etmiştir. Ona göre, bu kimselerin bid’at ve hurafelere düşmelerinin asıl sebebi, içinde oldukları durumun farkında olmayıp kendilerini hakikat üzere görmelerinden kaynaklanmaktadır⁹⁴. Bu durum, gerçek sûfîler nazarında bir sapma ve bid’at olarak kabul edilmiştir. Örneğin, Abdülkâdir-i Geylânî, bid’at ehlini Allah ve Resulünün düşmanı olarak kabul etmiştir⁹⁵. Zerrûk da bu fikri paylaşmaktadır.

⁸⁹ Nasr Serrâc et-Tûsi, *el-Lüma’ İslam Tasavvufu* (Tasavvufu ilgili Sorular-Cevaplar), Tercüme: Hasan Kamil Yılmaz, İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996, s. 416-439.

⁹⁰ 1.Usûl ve esasta hata edenler: Dinin esaslarını gerekli şekilde yerine getirmekten; sıdk, ihlâs ve marifet azlığından kaynaklanan yanlışlardır.

2.Teferruatta hata edenler: Âdâb, ahlâk, makamlar ve haller ile ilgili konulardır. Serrâc bu hataların temelinde hakiki bir mürşide tabi olmama nedeninin yattığını ifade eder.

3.Bilmedikleri için hata edenler: Bu grupta yer alan kimseler ise hatalarını fark edince hemen kendilerini düzeltme yoluna giderler ve sürçmeleri mertebelerinde bir eksiklik meydana getirmez. Yanlışlıkları hal ve vakitlerinde bir karartmaya yol açmaz. Safvetlerine bulanıklık vermez. Tûsi, *el-Lüma’*, s. 415; Bedriye Reis, “Gazâlî’ye Göre Sözde Sûfîler ve Yanlış Noktaları”, *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı: XVII, (Bahar 2017), s. 138.

⁹¹ Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, s. 295.

⁹² Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, s. 280.

⁹³ Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, s. 279.

⁹⁴ Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, s. 223, 277, 280.

⁹⁵ Abdul Kadir Geylânî, *el-Fethu’r-Rabbânî*, Beyrut: Dâru’r-Reyyân et-Türâs, Baskı yılı yok, s. 61.

5.1. İlmî Tahsili ve Amel Yapılmasının Yasaklanmasına Yönelik Tenkit

Hak ile bâtilı, doğru ile yanlış, helal ile haramı, iman ile küfrü birbirinden ayırt etmenin yegâne yolu ilimdir. Nitekim dinî ilimlerin temel kaynağı Kur'ân'da; “*Sakın cahillerden olma!*”⁹⁶, “*Cahillerden yüz çevir.*”⁹⁷ ve “*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*”⁹⁸ mesajlarıyla konunun önemine dikkat çekilmiştir. İşin özünü merkeze koyan zü'l-cenâheyn âlimlerden biri olan Abdülkâdir-i Geylânî'ye göre, Allah'a gerçek kul olmak, Allah'ın bütün emirlerine boyun eğmek, başkalarının takdirlerini bir tarafa bırakıp yasaklarından kaçınmak ve her emrine mûti olmakla mümkündür⁹⁹. Ona göre söylenenin yapılmadığı, hakkında bilgi sahibi olunmayan işlere müdahale edildiği, bilinmeyenin öğrenilmeyip cahil kalındığı, ilim öğrenmek isteyenin engellendiği durum olursa dinin bid'at ve hurafelere maruz kalarak özünü yitirecektir. Bu zikredilen hususlardan, müspet bir yol tutulursa kurtuluş mümkün olabilecektir. Aksi halde sonuç bir felakete dönüşecektir. Zira her toplumun muhtaç olduğu şey ilimdir. İlim tahsiline mâni bulunduğu yerde bozulma ve yok oluş kaçınılmazdır¹⁰⁰. Zerrük da Geylânî'nin sözünü destekler mahiyetinde açıklamalarda bulunmuştur. Ona göre, şu dört kişinin imanı tehlikededir: Bildikleriyle amel etmeyenlerin, bilmedikleriyle amel edenlerin, bilmediklerini öğrenmeyenlerin ve insanları öğrenmekten alıkoyanların durumu bid'atlere, hurafelere düşme ve delalete saplanmayla karşı karşıyadır¹⁰¹.

Bu bağlamda Ebû Muhammed Süfyân b. Uyeyne b. Meymûn el-Hilâlî'ye (ö.198/814) göre insanların en cahili bildiği ile amel etmeyenlerdir. Onların en âlimi, bildikleriyle amel edenlerdir. En faziletlisi ise Allah'tan en çok korkan kimsedir¹⁰². İmam Şâfiî, ilim ve amel ilişkisini veciz bir şekilde şöyle ifade etmiştir: “*İlim, amelin imamıdır. Amel*

⁹⁶ el-En'am, 6/35.

⁹⁷ el-A'raf, 7/199.

⁹⁸ ez-Zümer, 39/9.

⁹⁹ Geylânî, *Fethu'r-Rabbânî*, s. 33.

¹⁰⁰ Geylânî, *Fethu'r-Rabbânî*, s. 34.

¹⁰¹ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrük*, s. 297.

¹⁰² Şihâbüddin Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf (Avârifü'l-Meârif)*, Tercüme: Dilaver Selvi, İstanbul: Semerkand Yayınları, 2010, s. 32.

*de ona tabi olandır.*¹⁰³ Allah'a kulluk için ilk önce ilim, sonra amel gelmektedir. Gerek nasların emir ve tavsiyesi gerekse tefekkürün neticesi insanı bu sonuca götürürken “İlmin ve amelin yasaklanması.”akıl kâri değildir. Ahmed Zerrûk da zamanındaki şeyhlerin müntesiplerine ilim ve ameli yasaklamalarına karşı çıkararak Kur’ân-ı Kerim’in şu âyetleriyle bu duruma tepki göstermiştir: “Eğer bilmiyorsanız ehl-i zikre (o konunun uzmanına) sorunuz.”¹⁰⁴ “Allah’tan ancak hakkıyla âlimler korkar.”¹⁰⁵ Zerrûk, Hz. Peygamberin; “İlim talep etmek kadın ve erkek her Müslümana farzdır.”¹⁰⁶ buyruğunu delil getirerek de sahte mutasavvıfların bu tutumunu kitap, sünnet ve icmâya aykırı olduğunu vurgulamıştır¹⁰⁷. O, ayrıca onların ilmin faziletini küçümseyip ibadetlerin hükümlerine uyma konusunda cahilliklerini pekiştirmelerinden şikâyet etmiştir¹⁰⁸.

Çağdaş âlim ve sûfilerden Hacı Osman Akfırat¹⁰⁹ da Ahmed Zerrûk gibi zamane sûfilerin cehalet batağına saplandıklarını, şeytanın oyuncuğu haline geldiklerini, kendi şeyhlerini taklit edip, fakihleri hor gördüklerini dile getirmiştir. Akfırat, bu tür tutumlar nedeniyle tarikatların cahil kişilerin eline geçtiğini, gerçek sûfilerin ise işin içinde olmadıklarını¹¹⁰, cahil dervişlerin nassları inkâr edip, şeriata uymanın bâtinî manaların olduğunu iddia ettiklerini belirtmiştir¹¹¹. Bu kişilerin cahil oldukları halde Kur’ân ayetlerini, hadisleri ve şer’î meseleleri te’vil ettiklerini de beyan etmiştir¹¹². Ona göre bütün bunların sebebi, ilimden yoksunluktur. Gerçek âlimlerin tarikatı, cahil kimselere terk etmeleri bir felaket-

¹⁰³ Zerrûk, *Kavaid*, s.116.

¹⁰⁴ en-Nahl, 16/43.

¹⁰⁵ el-Fâtır, 35/28.

¹⁰⁶ İbn Mâce, “Mukaddime”, 17.

¹⁰⁷ Ahmed Zerrûk, “Uddetü’l-mürîd” adlı eserinde sûfi zümrelerde daha önce hiç duyulmamış ve de hiç aslı olmayan cehalet ve dalalet kaynaklı tuhaf davranış sergileyen bazı gruplardan bahseder. Şeyhlik iddiasında olan kimselerin bozuk itikadî inançlarından dolayı kendi müntesiplerine ilmi ve ameli yasakladıklarını belirtir. Onlar, kendi aleyhlerinde olan her türlü ilmi inkâr ederler. Kendi amaçlarına uygun hoş görülmeyle şeyleri Peygamber Efendimize isnad ederler. Nefislerine hüsün zan besledikleri için bazı haramları helal sayarlar. Zerrûk’a göre bu dalalettir. Bütün bunlar, kendilerini hakikatin içerisinde görmekten kaynaklanır. Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, s. 223, 277, 280.

¹⁰⁸ Azûzi, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 226.

¹⁰⁹ Hacı Osman Akfırat, H. 1301 yılında Medine’de doğmuştur. Baba tarafından nebebi Hz. Rasul’e dayanır. Müellif İstanbul, Beykoza gelmiş, Hacı Ali Camii’nde kırk üç yıl fasilasız görev yapmıştır. Hacı Osman Akfırat, *Basiretü’s-Sâlikîn (Erenlerin Kalp Gözü)*, Tercüme: Ali Arslan, İstanbul: Pamuk Yayınları, 1974.

¹¹⁰ Akfırat, *Basiretü’s-Sâlikîn* s. 17.

¹¹¹ Akfırat, *Basiretü’s-Sâlikîn*, s. 21.

¹¹² Akfırat, *Basiretü’s-Sâlikîn*, s. 13.

tir¹¹³. Zerrûk aynı sorunu asırlar önce dile getirmiş, o, fıkıh ile tasavvufu kardeş kabul edip cahil sûfilerle ciddi mücadeleye girmiştir. Zerrûk gibi Akfırat da fikhî yönden yeterliliğe ulaşmadan tasavvufî seyr u sülûkun olamayacağını vurgulayarak liyakatsiz kimseleri tenkit etmiştir¹¹⁴. Aynı zamanda Akfırat muhakkik sûfi Zerrûk ve diğer bazı seleflerinde olduğu gibi tasavvufî yolla arınma arzusundaki insanların her şeyden önce İslâmî ilimleri yeterli derecede bilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Yirminci yüzyılda, tasavvufî çevrelerdeki bilgisizce hareketleri şiddetle tenkit eden âlimlerden Akfırat'a göre itikadî, amelî ve ahlâkî yönden şer'î hükümlerin bilinmesi gerekmektedir. Bu üçü bir araya gelmeden nefis tezkiyesini ve kalbin tasfiyesinin gerçekleşmesi mümkün değildir. Ona göre, bu nedenle bid'atleri rahatlıkla yapan şeyhlerden görüldüğü iddia edilen keşif ve kerametlerin hepsi uydurmadır¹¹⁵.

Ahmed Zerrûk'un bid'atlerle mücadelesine benzer eleştiri ve tepkiler gösteren vahdet-i şuhûd akımının temsilcisi İmam Rabbânî'ye göre de ilk önce kişinin imanının sağlam bilgi temeli üzerine inşa edilmesi gerekmektedir. Daha sonra ona farz, vacip, haram, helal, mekruh gibi mükellefin görevleri öğrenmesi ve fikhî bilgiye göre hareket etmenin lüzumu öğretilmelidir. Rabbânî'ye göre kişi, itikat ve amel vasıtasıyla iki kanada kavuşup Allah'ın yardım edip izin vermesiyle hakikat âlemine uçulabilir. Aksi halde hakikat âlemine ulaşmak imkânsızdır¹¹⁶. İmam-ı Rabbânî'den önce tasavvuf zümrelerinin içine düştüğü bid'at ve hurafeleriyle mücadele eden Zerrûk, sûfî grupların içerisinde yaygınlaşan yamalı elbise giyen, tespih taşıyan, icma ve kıyasın vermiş olduğu ruhsatlara yönelen, pullanmış tespihler, işlenmiş seccade ve bastonları taşıyanları eleştirmiştir. O, aynı zamanda dünyevî işlere dalıp liderliğe ve dış görünüşe önem veren, tembelliklerinden dolayı vacipleri ve sünnetleri terk eden, sadece pozitif ilimlere rağbet edenleri de tenkit etmiştir. Zikredilen bu durumun onlarda ancak dünya sevgisi nedeniyle ortaya çıktığını ve kalıcı bir vesveseden meydana gelen bir beladan başka bir şey olmadığını vurgulamıştır. Onların bu duruma

¹¹³ Akfırat, *Basiretü's-Sâlikîn*, s. 22.

¹¹⁴ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 266.

¹¹⁵ Akfırat, *Basiretü's-Sâlikîn*, s. 115.

¹¹⁶ İmam-ı Rabbânî, *Mektûbât*, c. I, s.99-100.

düşmesinin nedeni toplum üzerinden devşirdikleri menfaatlerde aşırı hırsla kapılmalarıdır¹¹⁷.

Yaşadıkları çağlarda sahte mutasavvıfları eleştirme geleneğinin Ahmed Zerrûk'tan çok eskilere dayandığına daha önce işaret etmiştik. Tasavvuf ilmini izah eden klasiklerin müellifleri Serrâc, Kelâbâzî ve Kuşeyrî gibi sûfilerin ekseriyeti bu sınıf içerisine dâhildir. Nitekim Ebû Bekr Muhammed el-Kelâbâzî (ö.380/990) bu hususta şunları söylemiştir: “*Nihayet mana gitti, isim kaldı. Hakikat kayboldu, şekil ortaya çıktı. Sonuç olarak hakikati aramak bir süs, onu tasdik etmek bir zîynet haline geldi. Tasavvuftan anlamayanlar sûfilik iddiasına kalkıştı. Sûfilik vasfını taşımayanlar tasavvufla süslenmeye özendi. Tasavvufu kabul ettiklerini dilleriyle kabul edenler, davranışlarıyla bu yolu inkâr etti.*”¹¹⁸ Aynı şekilde Abdülkerim el-Kuşeyrî (ö.465/1072), zamanındaki sûfilerin şekil ve görüntü olarak eski sûfilere benzediklerini ama maneviyat olarak onlardan uzaklaştıklarını belirtmiştir. Yine o, onların nazarında verânın yok olduğunu, aynı zamanda mal ve makam sevdası içerisinde olduklarını, basit dünyevî amaçlar uğruna dinî hükümleri umursamadıklarını, haram ve helal ayırt etmediklerini vurgulamıştır. Bu kişilerin hassasiyetleri önemsemediklerini, artık bu tip sahte dervişlerin kalplerinde şeriata hürmet ve saygının kalmadığını açıkça beyan etmiştir¹¹⁹.

Ahmed Zerrûk, ilk devir sûfilerinde olduğu gibi sadece ibadete odaklanan dinin kendilerine vermiş olduğu ruhsat ve kolaylıkları bir tarafa bırakıp hevâ ve heveslerine uyarak aşırı bir şekilde bid'atleri işlemeye çaba gösteren kişilere tepki göstermiştir. Zerrûk'a göre, ibadetlerin aşırı ve mübalağalı bir şekilde yerine getirilmeye çalışılması, bu işi yapanların bu işte kendilerinin bir benzeri olmadığını iddia ederek ne denli üstün olduklarını beyana kalkışmaları yanlıştır¹²⁰. Ona göre, ibadetin kemâlî onu muhafaza ile olur. Bu da zâhirî ve bâtinî ölçülere dikkat etmekle mümkündür. İbadetlerde ne aşırılığa gidilmeli ne de

¹¹⁷Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 287-291.

¹¹⁸Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf (Ta'arruf)*, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004, s. 55.

¹¹⁹Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 10.

¹²⁰Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 293.

tefrite düşülmelidir. Yakınlık arzusu ile ifrat eden ibadetini zayi eder, tefritle ibadet eden de bid'ate düşer¹²¹.

Zerrûk'un konuyla ilgili görüşlerine baktığımızda onun, seyr u sülûk yapan insanların farz ve vacipleri yerine getirirken hassas davranıp ihmalkârlık ve gevşeklik göstermemesi gerektiğine vurgu yaptığını görürüz. Ona göre, mendup ve müstehapları yerine getirirken de ifrata kaçmamalıdır¹²². Çünkü ibadetinde aşırıya giden kimselerin bid'ate düşmeleri muhtemeldir¹²³. Ahmed Zerrûk, bazı tasavvuf zümreleri içindeki insanların birçoğunun nafilelere fazla önem verirken daha lüzumlu ibadetleri ihmal ettiklerinden de şikâyet etmiştir. O, aşırı nafile ibadetle meşgul olan kimselere şu şekilde bir eleştiride bulunmuştur: *“Onlardan birinin gece boyu ibadetlerle geçirdiğini görürsün ama bir kimsenin hacetini (ihtiyacını) giderdiğini görmezsin. Yüzlerce sadaka verdiğini görürsün, fakat malının zekâtını verdiğini görmezsin. Bütün zaman oruç tuttuğunu görürsün, fakat bir Müslüman'ın şeref ve haysiyetini ve hakkını yemekten de geri durmaz. Gece gündüz Allah'ı zikreder, fakat dininden bir mesele öğrenmez. Aksine bunu nefesine daha ağır bulur.”* Zerrûk'a göre Yüce Allah, doğru ve Hakk'a uygun olmayan hiçbir ameli kabul etmez¹²⁴. Zerrûk gibi, İmam Rabbânî de aynı tehlikeyi fark etmiş ve bu konuda nafile ibadeti yapmak bir farzın terkine veya bir haram işlemeye sebep olursa, bu yapılan ameller ibadet olmaktan çıkıp malayani şeylerle uğraşmak gibi olur, ifadesiyle uyarıda bulunmuştur¹²⁵. Ona göre, zekât ibadetinden bir dirhemlik bir şeyi yerine vermek, sadaka olarak binlerce lira dağıtmaktan daha nefsi ıslah edicidir¹²⁶. Rabbânî'ye göre, dünyevî işleri öncelikle ahirete yönelik amelleri ihmal etmek uygun değildir¹²⁷. Âlimler, nafile ibadetleri fazilet yönünden farzlarla kıyaslanmasının hiç hükmünde olduğunu söylemişlerdir. Onlar, bu konularda insanların dikkatli olmasını hararetle tavsiye etmişlerdir. Zira farzların ihmali kişinin sünnetleri yerine

¹²¹ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 172.

¹²² Zerrûk, *Kavâid*, s. 135.

¹²³ Zerrûk, *Kavâid*, s. 127.

¹²⁴ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 512.

¹²⁵ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, c.I, s. 121.

¹²⁶ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, c.I, s. 66.

¹²⁷ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, c.I, s. 84.

getirmede gaflete düşmesine neden olur. Sünnetleri ifa etmede gaflet ise belli bir süre sonra bid'at ve hurafelere yol açar.¹²⁸

1.2. Kur'ân Okumayı ve Salavât Getirmeyi Terk Etme Konusundaki Tenkitler

Zerrûk, Kur'ân okumayı terk eden, Kur'ân'ın faydasının Hz Peygamberin vefatıyla ortadan kalktığı inancında olan bir gruptan bahsetmiştir. Ona göre, bu taifenin bu duruma düşmesi şeriatın sınırlarına saygı duymayıp hududu aşmaları ve batıl yolu tutmalarından dolayıdır.¹²⁹ Zerrûk, bu zümrenin iddia ve yanlışlarını delillerle gösterdikten sonra onların nasların hakikatini idrak etmeleri halinde, bu sapıklıklarından ve batıl inançlarından dönecekleri kanaatinde. Ahmed Zerrûk'un delil olarak getirdiği âyetler şunlardır: “*Biz Kur'an'dan, mü'minler için şifa ve rahmet olacak şeyler indiriyoruz. Zalimlerin ise Kur'an, ancak dalaletini artırır.*”¹³⁰, “*İnanlara şifa ve rahmet olarak Kur'an'ı peyderpey indiririz. Zalimlerin de ancak hüsrانlarını arttırır. Onunla dalalete de hidayete de çok kişi varır. Oysa onunla ancak fâsiklar dalalete düşer.*”¹³¹ Zerrûk'a göre zikir, kurtuluşa ulaşmak isteyenler için tilavetin parçası olup hidayetin zuhur etmesine sebeptir.¹³²

Hz. Peygambere salavât getirmekten kaçınıp uzaklaşmayı, mahrumiyetin ve iman zafiyetinin en açık göstergelerinden biri sayan Ahmed Zerrûk, bu durumda olanları reddetmiş ve hakikati görmeleri için onlara nasihatte bulunmuştur.¹³³ Allah Teâlâ; “*Şüphesiz Allah ve melekleri, Peygambere salavat getirirler. Ey inananlar! Sizde O'na salavât getirin ve tam bir teslimiyetle selam verin.*”¹³⁴ buyurarak, Hz. Peygambere salavat getirmeye teşvik etmiştir. Ayrıca o, bu konuda, kim Peygambere bir defa salavat getirirse Allah'ın ona mukabil, on defa salât edeceği¹³⁵ hadis-i şerifini de delil olarak zikretmiştir.

¹²⁸ Akfırat, *Basiretü's-Sâlikin*, s. 255-257.

¹²⁹ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 312.

¹³⁰ el-Bakara, 2 /26.

¹³¹ ez-Zümer, 39/22.

¹³² Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 312.

¹³³ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 314.

¹³⁴ el-Ahzap, 33/56.

¹³⁵ Nesâî, “Sehv”, 55.

1.3. Şâri'den Gelen Zikirleri Terke Yönelik Adımlara Tenkidi

Zerrûk, zamanındaki bazı tarikat mensuplarının Kur'ân ve hadislerle tavsiye edilen zikirleri terk edip sonradan türetilen bazı zikir ve tesbihatla değiştirdiklerin belirtmiştir. Ona göre, onları bu karşı çıkılması gereken değişikliğe sürükleyen sebep, yaptıkları bu bid'atlere büyük bir hususiyet addetmeleridir. Oysa asıl olan Kur'ân ve hadislerde tavsiye edilen zikir ve tesbihatı yapmaktır. Aksi takdirde bid'at batağına düşmek kaçınılmaz olacaktır¹³⁶. Şeyh Ahmed Zerrûk, bu zümrenin kendilerine delil olarak getirdikleri şeyleri reddetmiştir. Çünkü âlimlerin mukayyet zikrin vârid olduğu yerde ona bağlı kalmanın, mutlak zikirden daha faziletli olduğunu söylediklerini beyan etmiştir. Diğer bir ifadeyle ona göre, mutlak zikrin, vârid olduğu yerde de ona bağlı kalmak mukayyet zikirden daha faziletlidir¹³⁷. Şeyh Zerrûk, bu grupları eleştirirken yaptığı ıslah çağrısını şu şekilde dile getirmiştir: *“Âlimlerden vârid olan şu ki, onlara bundan sorulduğunda her zikrin vaktinde ve Şâri'den gelen lafızlarıyla yapılmasının vacip olduğu yönünde fetva vermişlerdir. Her şeyin bir sınırı ve bir yönü vardır. Bu sınırı aşmak caiz değildir.”*

1.4. Müritlere Hizmet İçin İbadetleri Eksik Bırakmak Yönündeki Eğilime Yönelik Tenkitleri

Müridlere hizmet etme sebebiyle namazı kaçırmanın fasit bir inanç olduğunu ve bunun tedavi edilmesi gerektiğini belirten Zerrûk, dinin direği namazdan¹³⁸, insanı alıkoyan hiçbir işe Allah'ın bereket ihsan etmeyeceğini vurgulayarak namazın tüm hayırların aslı olduğunu vurgulamıştır¹³⁹. Ahmed Zerrûk, ihvana hizmet için namazı terk etmenin icmâ ile haram olduğunu bildirmiştir. Bu konudaki görüşlerini teyit

¹³⁶ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 194.

¹³⁷ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 194.

¹³⁸ Muaz b. Cebel'den rivayetle Peygamber, Muaz'a şöyle buyurdu: “Bu (din) işinin başını, direğini ve zirvesini sana haber vereyim mi?” “Evet, ey Allah'ın Resulü!” dedim. “Dinle öyleyse” buyurdu ve açıkladı: “Bu dinin başı İslam'dır, direği namazdır, zirvesi cihad'dır!” buyurdu. Tirmîzî, “İman” 8.

¹³⁹ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 347-348.

için Kur'ân ve hadisten çeşitli deliller zikrederek âlim ve sûfilerin uygulamalarına atıf yaparak eleştirilerini temellendirmiştir. Bu hususta görüşlerine yer verdiği sûfilerden birisi Ebû Hafs el-Haddâ'dır¹⁴⁰. Onun ezanı işittiğinde müezzini dinleyip namaza icabet etmek için başka iş yapmaktan korkup elindeki çekici fırlatıp attığını beyan etmiştir¹⁴¹. Zerrûk da bu konudaki düşüncesini beyan etmek için Hz. Ömer'in valisine yazmış olduğu şu mektubu zikretmiştir: *“Benim nezdimde en mühim işiniz namazdır. Kim onu kılarsa, (onu hukukunu korursa) ve kılmaya devam ederse dinini korumuş olur. Kim de onu başka bir şey için zayi derse daha fazla zayi olur.”*¹⁴² O, seleften bazılarının *“Onlardan sonra öyle bir nesil geldi ki namazı zayi ettiler.”*¹⁴³ âyetini namazı vaktinden sonraya geciktirdiler şeklinde yorumladıkları bilgisini de nakletmiştir. Bu düşünceye göre, namazı zayi edenler tamamen inkâr ederek namazı terk etmiş olsalardı küfre düşmüş olacakları için âyette, onların küfrüne değil, namaz konusundaki gevşekliklerine dikkat çekilmiştir¹⁴⁴.

Ahmed Zerruk, sûfiyyeden bir taifenin namazda sadece belli sûreleri okumakla kendilerini sınırlandırmalarına da karşı çıkmış ve onları bu konuda eleştirmiştir. Onlar, her namazda birinci rekâta Fatiha'dan sonra özel sureleri okumuşlar, sabah namazında Şems Suresini, öğle namazında Zilzâl Suresini, ikinci namazında Kurayş Suresini ve yatsı namazlarında Kadir Suresi ile ikinci rekâta sürekli, İhlâs Suresini okumuşlardır. Zerrûk, bu taifenin kendilerini bu şekilde sınırlandırmalarına karşı çıkmış ve bunun açık bir şekilde bid'at olduğunu ifade etmiştir. Sünnetin genel bir tarifile geldiğini, seleften

¹⁴⁰ Ebû Hafs Amr b. Seleme el-Haddâd en-Nişâbüri (ö.260/874) Melâmet ve fütüvve dair fikirleriyle tanınan Nişâburlu sûfi. Nişâbur civarındaki Kurdâbâd köyünde doğdu ve burada yaşadı. Babasının adı çeşitli kaynaklarda Mesleme, Sâlim, Seleme (Selme) şeklinde kaydedilmiştir. Ümmî olduğu ve Arapça bilmediği yolundaki rivayetlere bakılırsa Arap olmadığı ve öğrenim görmediği anlaşılır. Kendisinden ilk defa Hâkim en-Nişâbüri (ö.405/1014) *“Târihu Nişâbüri”* adlı eserinde bahsetmiş, daha sonra Sülemî'nin Risâletü'l-Melâmetiyye ve Tabakâtü's-sûfiyye'si ile müteakip tabakat kitaplarında çoğu birbirinin aynı olan bilgiler verilmiştir. Mesleği dolayısıyla “Haddâd” (demirci) diye tanınmıştır. Tahsin yazıcı, “Ebû Hafs el-Haddâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, c.X, s. 127-128.

¹⁴¹ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 349.

¹⁴² Muvatta, “Vukûtü's-Salâh”, 6.

¹⁴³ el-Meryem, 19/59.

¹⁴⁴ Peygamber (sav) şöyle buyurdu: *“Kul ile küfür arasında namazın terki vardır.”*; Ebû Dâvûd, “Sünnet” 15; Tirmizî, “İman”, 9; Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 349.

de hiç kimseden bu şekilde uygulamanın olmadığını belirtmiştir¹⁴⁵. Bu zümrelerin davranışlarının çirkin olduğunu beyan etmiş ve bu konuda şunları söylemiştir: “*Bunlardan birincisi Rasûlullah (sav)’den varit olmamış bid’at ve uydurmadır. Bir diğeri sünnette vârid olan bazı yerlerde uzatma, bazı yerlerde de kısaltmaya zarar verilmesidir. Çünkü sünnette gelen sabah ile öğlenin uzun aralıklarla kılınmasıdır. Ancak siz sabah namazında Şems Suresini, öğle namazında da Zilzâl Suresini okumayı sürdürmekle bu sünneti terk ettiniz. Ayrıca ikindi ve yatsıda sünnet olan vasat tutulmasıdır. Ancak siz ikindi de Kurâyş Suresi, yatsıda da daima Kadir Suresini okumakla bu sünneti de terk ettiniz.*”¹⁴⁶ Zerrûk’a göre bazı kimselerin; bir sahabeinin ikinci rekâtta sürekli sadece İhlas Suresi okuması¹⁴⁷, delil getirerek bu sureyi aynı şekilde okumaları da uygun değildir. Zira bu eğer hüccet getirmeye yeterli olsaydı sahabe ve onlardan sonra gelen âlimlerin bunu sünnet haline getirmiş olmaları gerekirdi. Zerrûk, Hz. Peygamberi çok sevdiğinden dolayı İhlâs suresini okuduğunu söyleyen sahabeye sevgisinden dolayı cennete gireceğini belirtmesini münferit bir olay olarak görerek durumun genelleştirilemeyeceğini vurgulamıştır. Ona göre, eğer bu husus hüküm gerektiren bir husus olsaydı seleften bununla amel eden âlimler olurdu¹⁴⁸. O, bu şekilde namazı ihya edenlerin her vakte uygun olmaları almalarını da kabul etmemiştir. Bu şekildeki bir tavrın felsefi bir mantalite arz edeceği kanısı uyandırdığından buna itibar edilmemesinin ve bu konuda hassas davranılmasının lüzumuna vurgu yapmıştır¹⁴⁹. Anlaşılan o ki, Zerrûk, ileride gerçekleşebilecek daha büyük sapmaların önüne geçmek için tarikat zümrelerine bu tenkitleri yapmıştır. Zira kendisine itiraz edenlerin olabileceği kanısına vardığından olsa

¹⁴⁵ Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, s. 341.

¹⁴⁶ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, age., s. 195.

¹⁴⁷ Hadis metni şöyledir: Hz. Enes’ten (ra) yapılan rivayette demiştir ki: “*Ensardan bir adam Küba mescidinde onlara imamlık yapıyordu; ne var ki ne kadar bir süreye başlarsa, onlar için namazda yine aynı sureyi okurdu. Şöyle ki, Kul Huvallahu Ahad süresiyle başladı ve namaz bitinceye kadar hep ona devam etti, sonra da onunla beraber bir sürede okuyordu. O bunu hemen her rekâtte yapıyordu. Peygamber (a.s.) Efendimiz’e geldiklerinde olup biteni ona haber verdiler. Bunun üzerine Peygamber (a.s.) ona sordu: “Her rekâtte bu sureyi okumana seni iten nedir?” O şöyle cevap verdi: “Şüphesiz ki ben o sureyi seviyorum!” Peygamberimiz (sav): “Onu sevmen seni Cennet’e sokacaktır!”* Tirmizî, “Kur’an’ın Faziletleri”, 11.

¹⁴⁸ Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, s. 342.

¹⁴⁹ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 196.

gerek, bazı kaynaklarda geçen uygulamaların da geliştirilmesine karşı çıkmıştır. O, Hz. Peygamberin Cuma gününü sabah namazında Secde Suresi ve İnsan Suresiyle¹⁵⁰, Cuma namazını Cuma Suresi ve Gâşiye Suresiyle¹⁵¹, bayram namazını A'la ve Şems Sureleriyle¹⁵², Küsûf namazını dört uzun sûresiyle ve sabah namazını Kafirûn ve İhlâs sûresiyle¹⁵³ kıldırıldığını ifade etmelerini bu türden değerlendirmiştir. Ona göre, bir şeyi kayda bağlamak manasına geldiğinden böyle yapmak bir yanlışlıktır¹⁵⁴.

Zerrûk, tarikat çevrelerinde gördüğü ilmin ve amelin hafife alınıp yasaklanmasına¹⁵⁵, Kur'an-ı Kerimden belli miktarlarda âyetler okumanın ve Hz. Muhammed üzerine salât ve selam yapmanın ihmal ve terk edilmesine de şiddetle karşı çıkmıştır¹⁵⁶. O, bazı tarikat çevrelerinin birinci derece kaynaklarda geçen zikirleri kendi hevâ ve heveslerine göre değiştirmelerini, ihvana hizmet etme niyetiyle namazın terk etmelerini, namazda belli sûreleri özel vakitlere hasretmelerini eleştirmiştir¹⁵⁷. Ona göre, bazı şahısların duaları belli kalıpta, ses uyumlu şekilde yaparak belli şablona hasretmeleri de uygun değildir¹⁵⁸. Yine o, yaşadığı dönemdeki dervişlerin sünneti bırakıp, bid'ate koyulmalarını, Hakk'ı bırakıp bâtila uymalarını, her işte hevâ ve heveslerine göre hareket etmelerini, hakikatleri bırakıp ruhsat ve müreffeh hayata tutkun olmalarını da şiddetle tenkit etmiştir. Ona göre, zamane dervişlerinin müptela oldukları şu beş hastalık vardır ki dervişler bu sıkıntılardan bir an önce kurtulmalıdırlar: *"İlmi terk edip cehalete maruz kalmaları, gürültü ve şamataya kapılmaları, işlerini hafife almalarını, tarikatları ile avunmaları, gereğini yerine getirmeden fütuhât beklentisi içerisinde olmalarıdır."*¹⁵⁹

¹⁵⁰ Buharî, "Kitabu'l-Cuma", 9; Müslim, "Cuma", 879.

¹⁵¹ Nu'mân b. Beşîr'den rivayetle şöyle demiş: "Rasulullah (sav) bayramlar ile Cuma'da A'lâ ve Gâşiye Surelerini okurdu. Bayramla Cuma aynı güne tesadüf ederse, bu sureleri her iki namazda okurdu." Müslim, "Cuma", 878.

¹⁵² Nu'mân b. Beşîr'den rivayet edildiğine göre peygamberimiz (sav) iki bayramda da A'lâ ve Gâşiye Surelerini okurdu. İbn Mâce, "Kitâbu'l- İkâme", 157.

¹⁵³ Müslim, "Kitâbu'l-İkâme", 102.

¹⁵⁴ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 344.

¹⁵⁵ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 226.

¹⁵⁶ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 312,314.

¹⁵⁷ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 193-195.

¹⁵⁸ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 339-340.

¹⁵⁹ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 97.

Zerrûk, bazı tarikat pirlерinin müritlerine ilave sorumluluk yüklemelerine, müridlerin dinî ve dünyevî işlerini yerine getirirlerken şeyhlerinden izin almalarını zaruret ve farzmiş gibi görmelerine de karşı çıkmıştır. Ona göre bu, sünnete muhalif bir harekettir. Zira sahabe her işinde değil, sadece önemli işlerde Hz. Peygamber ile istişare etmiştir¹⁶⁰. Zerrûk'un ifadesine göre, şeyhten izin alınma hususu örf ve âdet olarak kabul edilse bile dine ve diyanete izafe edilmesinden dolayı bid'at sınıfına girmektedir¹⁶¹. Bid'at ve hurafelere karşı şiddetli bir tepki gösteren Ahmed Zerrûk, bu yönüyle, Kur'ân'a ve sünnete aykırı örf ve âdetlerin yapılmasını hoş karşılamayan muhakkik sûfîlerin en önde gelenlerinden biri olmuştur. O, şeriatta dayanağı olmayan bir şeyin dindenmiş gibi zannedilerek yapılmasına tepki gösterdiği gibi herhangi bir örfün dinî dayanağı olmadığı halde dine dayandırılmasına, dindenmiş gibi kabul edilmesine de karşı çıkmıştır.

Ahmed Zerrûk, yaşadığı devirdeki tasavvufî çevrenin problemlerini kendine dert edinen bir sûfîdir. O, tarikatların içinde bulunduğu bozulmalara karşı tenkitlerini dile getirmekle kalmamış, bu sorunlara karşı da ne yapılması gerektiğini söyleyerek bir çözüm yolu bulmak için çaba sarf etmiştir. Bu tavrıyla Zerrûk, önceki muhakkik sûfîler gibi kendi yaşadığı devirden günümüze ışık tutmuş, sûfî çevrelerdeki bozulmalara karşı her zaman dikkatli olunması gerektiği konusunda uyarılarda bulunmuştur. Ahmed Zerrûk, tarikat çevrelerinin bid'at ve hurafelere uymamaları hususunda, sıklıkla, şu hadis-i şerife dikkat çekmeye çalışmıştır: “*Sizden öncekileri karış karış ve adım adım takip edeceksiniz. Onlar keler deliğine girseler siz de onların arkasından aynı yere gireceksiniz. “Ey Allah'ın Resulü, onlar Yahudi ve Hristiyanlar mı?” diye sorulduğunda, “Ya kim olacak?” cevabım verdi.*”¹⁶²

¹⁶⁰ Abdurrahmân b. Avf'dan rivayetle Hz. Peygamber (sav); “Hâlin, şanın nedir yâ Abdurrahmân (evlendin mi)?” dedi. O da: “Ensârlı bir kadınla evlendim” dedi. Peygamber (sav): “O kadına ne kadar mehr verdin?” dedi. Abdurrahmân: “Bir çekirdek ağırlığında (beş dirhem) altın verdim.” dedi. Peygamber (sav): “Bir koyunla olsun düğün aşı yap!” buyurdu.” Buhari, “Nikâh”, 5072.

¹⁶¹ Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk*, s. 198; Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 352.

¹⁶² Müslim b. Haccac Ebu'l Hasan el-Kuşeyri en-Nişaburî, *Sahihu'l Muhtasar*, Tahkik: Muhammed Fuat Abdu'l- Bâki, Beyrut: Dâr İhyâi Tarasü'l- rabi, Tarihsiz, c. IV, s. 2054.

Sonuç

Netice olarak diyebiliriz ki, Kitap ve sünnete bağlılığıyla tanınan Ahmed Zerrûk, yaşadığı sürece sünnetin ihyasına çalışmış bir muta-savvıftır. Onun bid'ate bakışı, Kur'ân ve sünnet temelli ihya ve ıslahat hareketlerine dayanır. O, tasavvuf içerisindeki deformasyona karşılık ilme, amele ve nefis terbiyesine önem vererek hareket etmeyi tavsiye etmiştir. O, bid'atlere karşı tepkisini bizzat uygulamalı olarak göstermiş, sünnetin ihyasıyla da alternatif ve mücerrep bir hayat tarzını ta-savvufi çevrelere sunmuştur.

Zerrûk'un yaşadığı zamanın en dikkat çeken yönü, birçok tarika-tın zuhur ettiği bir dönem olmasıdır. Bu tarikatların en dikkat çeken niteliklerinden birisi bid'at ve hurafelere bulanmış şekilde bir yayılma göstermeleridir. Tarikatların bid'at ve dine aykırı tutum içinde olmalarıyla toplumda derin yaralar açmaya başlaması karşısında Zerrûk'un yegâne derdi, dikkatleri bu yöne çekmek, bid'at ve hurafelerle mü-cadele etmek olmuştur. Fitne ve fesadın arttığı, bid'at ve hurafelerin yaygınlaştığı bir dönemde Ahmed Zerrûk, "*Uddetü'l-müridi's-sâdik*" adlı eserini kaleme alarak bu sorunlara bir çözüm sunmaya gayret etmiştir. Zerrûk, bir taraftan kendi zamanındaki sûfi zümreleri istika-metten ve sünnet çizgisinden ayrılmaları nedeniyle tenkit etmiş, diğer taraftan da onların tasavvuf adına dinin temel esaslarına aykırı olarak yaptığı şeylere karşı da bir mücadele içerisinde olmuştur.

Zerrûk, yaşadığı dönemdeki bazı tarikalarda, bid'atleri çağrış-tıran kimi uygulamaların ortaya çıkmasının sebeplerini incelemiş ve bunu iman noksanlığına, tarikat esaslarından habersiz olmaya bağ-lamıştır. Ona göre, bu yanlış gidişatta bazı tarikat pirlilerinin kendini ispatlama arzusunda olmaları ve liderlik peşinde koşmalarının da bü-yük bir payı olmuştur. O, bu yanlış gidişatın sağlam bir iman, tarikat esaslarına dönmek, cahilliğin yerine ilimi ikame etmek ve basiretle hareket etmekle mümkün olacağı görüşündedir.

Zerrûk'a göre bid'atlerle mücadele edip savaşmadan, tasavvufun özüne sirayet eden şeylerin ıslahı mümkün değildir. Bid'at ve hurafe-lere karşı çetin bir mücadele verilmese, tasavvufu aslına döndürmek ve ilk sûfîlerin devrinde olduğu gibi sünnet temelli bir anlayışa sûfi düşün-

ceyi ulaştırmak imkânsızdır. Zerrûk'un bid'atle mücadelede sağlam bir itikada, ilme ve amele vurgu yapması, nefis tezkiyesi ve kalp tasfiyesini tavsiye etmesi, takvâ, verâ, ihlâs ve ihsana önem vermesi dikkate alındığında müteşerri' âlim sûfi kimliğiyle sahih tasavvufun devrindeki en önemli temsilcilerinden biri olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

Kaynakça

- Akfırat, Hacı Osman, *Basiretü's-Sâlikîn (Erenlerin Kalp Gözü)*, Tercüme: Ali Arslan, İstanbul: Pamuk Yayınları, 1974.
- Azûzî, İdris, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk Ârâuhü'l-İslâhiyatü tahkikü ve dirasetü "Uddetü'l-mürîd-es-sâdik"*, Mağrib: Matbaatü'l-füdâle-Muhammediyye, 1419, s. 36; Ahmed Zerrûk, en-Nasihatü'l-kâfiye, Neşreden: Kays b. Muhammed Âlu's-Şeyh Mübarek, Riyad: Tabatü'l-Ûlâ, 1993.
- Baş, Derya, "Zerrûk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, XXXIV, s. 297-298.
- Bedir, Mürteza, "Sünnet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXVI-II, İstanbul 2010, s. 150-153.
- Beyrûtî, Mahmûd, *el-Maksidü'l-esmâ fişerhu es-mâ'illâhi'l-hüsnâ*, Telif: Ahmed Zerrûk, Dimaşk: Baskı Yeri Yok, 2004.
- Cürçani, Ali b. Muhammed b. Ali ez-Zeyn Şerif, *Kitâbü't-Ta'rifât*, Tahkik: Cemâatu'l-Ulemâü bi-işrâfi'n-Nâşir, Beyrut: Dâru'l-Kitabu'l-İlmiyyetü, 1403/1983.
- Çelik, Ali, *Kavram ve Mahiyet Olarak Sünnet ve Bidat*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1997.
- Dımeşkî, Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b. Abdüsselam b. Ebü'l-Kâsım b. Sülemi, *Kavâidü'l-ahkâm fi masâlihi'l-enâm*, Beyrut: Mektebetü'l-Külliyâtü'l-Ezheriyye, Dâru'l- Kütübü'l-İlmiyyeti, 1414/1991, c. I-II.
- Ebu'l-Bekâ, Eyyûb b. Musa el-Hüseynî el-Kefevî, *el-Külliyât*, Tahkik: Adnan Derviş, Muhammed el-Mısrî, Beyrut, Tarihsiz.
- Geylânî, Abdülkadir, *Fethu'r-Rabbânî*, Beyrut: Dâru'r-Reyyân et-Türâs, Bas-kı yılı yok.
- Gırnâtî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtübî, *el-Muvâfakât*, Tahkik: EbûUbeyde Meşhur b. Hasan el-Selman, Fas: Dâr İbnAffân, 1417/1998, c. I-IV.

- Hanbelî, İbn Recep, *Camiü'l-ulum ve'l-hikem fi şerhi hamsîne hadîsen min cevâmî'l-kelim*, Tahkik: Şuayb el-Arnâvut, Beyrut: Müessesetü'r-rivâye, Beyrut 1422/2001, c. I-II.
- Harrûbî, Muhammed b. el-Harrûbî, *el-Üns fi Şerhi Uyûbi'n-Nefs*, Tahkik: Muhammed İdris Tayyib, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 2011.
- İbn Manzûr, Ebu'l- Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Dâru's-Sadîr, c. I-XIII, 1414/1994.
- İbnü'l-Esîr, Ebu's-Seâdât Mecuddîn el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihaye Fi Garibi'l-Hadis ve'l-Eser*, Tahkik: Tahir Ahmed ez-Zâvî, Mahmud Muhammed et- Tanâhî, Beyrût, 1399/1979, c.I-II.
- İmam-ı Rabbânî, Ahmed el-Fârûkî es-Serhendî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, Tercüme: . Orhan Ençakar, İstanbul: Yasin Yayınevi, 2015, c.I-II.
- Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf (Ta'arruf)*, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004.
- Kılıç, Cevdet, "Günümüz Tasavvuf Tartışmalarına İmam Rabbânî'den Çözümlemeler", *Çanakkale 18 Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, s. 57-65.
- Öğüt, Salim, "Şatibî'ye Göre Mesâlih-i Mürsele İle Bidat Arasındaki Fark", *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/2, s. 27-35.
- Özel, Ahmet Murat, "Şazeliyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 297.
- Özen, Şükrü, "Hilaf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XVII, İstanbul 1998, s. 527-528.
- Özköse, Kadir , "Ahmed Zerrûk, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, XII/2, s. 147 vd.
- Reis, Bedriye, "Gazâlî'ye Göre Söзде Sûfiler ve Yanılgı Noktaları", *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı: XVII, (Bahar 2017), s. 138-148.
- Sühreverdî, Şihâbüddin, *Gerçek Tasavvuf (Avârifü'l- Meârif)*, Tercüme: Dila-ver Selvi, İstanbul: Semerkand Yayınları, 2010.
- Sülemî, Ebû Abdurrahmân, *Tabakatü's-Süfiyye*, Tahkik: Mustafa Abdül Kadir Atâ, Beyrut: Dâru'lKütübü'l- İlmiyye, 1419/1998.
- Şatibî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtibî el-Gırnâtî, *İtisam*, Tahkik: Selim b. İyd el-Hilali, Dâr İbn Affân-Suudiyye, 1412/1992.
- Şevkânî, Muhamed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah, *İrşâdu'l-Fuhul İlä*

- Tahkiki'l Hakkı Min İlmi'l-Usûl*, Tahkik:Şeyh Ahmet Azv İnâye, Dımeşk, 1999, c. I, s. 95;Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, c. I-IV.
- Şeyh Sebiku'd-Dîne'l-Kurtubî, *Tezkîretü'l- Kurtubiyye, bi-şerhi'ş-Şehy Ahmed Zerrûk*, Neşreden: Ahmed Osman Ahmîde, Trablus: Baskı Yeri Yok, Tarihsiz, s. 58.
- Tenik, Ali, *Zerrûk el-Fâsî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Düşünceleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 1998.
- Tûsî, Nasr Serrâc, *el-Lüma' İslam Tasavvufu* (Tasavvufu ilgili Sorular-Cevaplar), Tercüme: Hasan Kamil Yılmaz, İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996.
- Ulupınar, Hamide, *Ahmed Zerrûk, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Düşüncesi*, İstanbul: Gelenek Yayınları, 2017.
- Yaran, Rahmi, "Bidat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, VI, s. 130-131.
- Yazıcı, Tahsin, "Ebû Hafs el-Haddâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, c.X, s. 127-128.
- Yılmaz, Hasan Kamil, *Tasavvuf Meseleleri*, İstanbul: Erkam Yayınları, 1997.
- Zebîdî, Muhammed Murtezâ el-Huseynî, *Tâcu'l-Arûsmin Cevâhiri'l-Kâmûs*, Tahkik: Mecmûatümin el- muhakkın, Tarihsiz, c.I-XXXV.
- Zerrûk, Ahmed, *Ta'liku alâ mukadiâtü's-Şüsterî*, Dirasetü ve Tahkikü, el-Mustafa Liğafîrî, 2012.
- _____, *Şerhü'l-akidetü'l-İmâmu'l-Gazâli*, Tahkik: Muhammed Abdul Kâdir Nassâr, Kahire: Tabaatü'l-Ûlâ, 2007.
- _____, *Usulü't-tarikati's-Şâzeliyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Tekelioğlu, No. 992.
- _____, *Kavaidü't-Tasavvuf, İslam Tasavvufunun Temelleri*, Tercüme: A. Pekcan, İ. Aydın ve M. Topcu, İstanbul: Gelenek Yayınları, 2015."Uddetü'l-müridi's-sâdik", (İdris Azûzî'nin "eş-Şeyh Ahmed Zerrûk" Eserin İçinde), Mağrib: Matbaatü'l-füdâle-Muhammediyye, 1419.